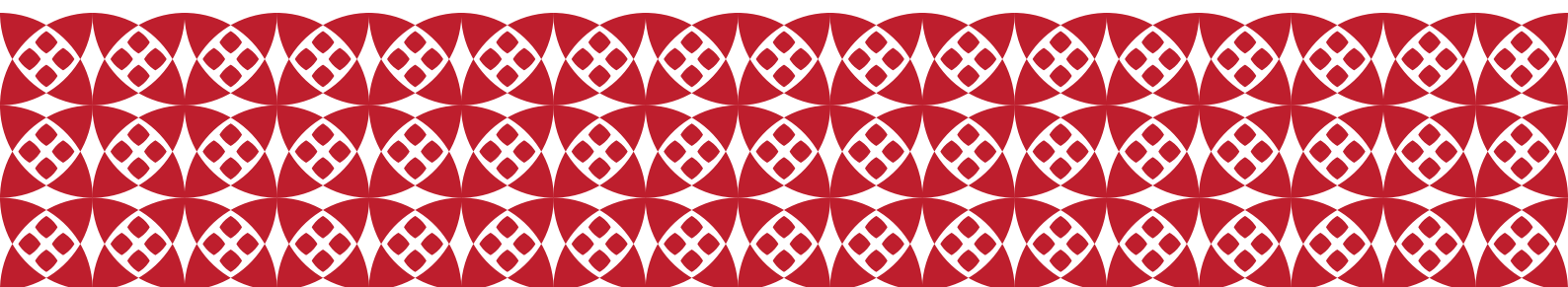

Адказнасць за рэпрэсіі: які трыбунал патрэбны Беларусі

*(Нацыянальнае правасуддзе з міжнародным удзелам:
канцэпцыя прыцягнення да адказнасці за рэпрэсіі ў Беларусі)*

Утрыманне

Рамка падыходу да прыцягнення да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, звязаныя з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 года ў Беларусі і наступным перыядам	01
Агульныя прынцыпы і стратэгічныя рэкамендацыі па арганізацыі працэсу прыцягнення да адказнасці	01
Рамачныя рэкамендацыі па арганізацыі крымінальнага пераследу ў рамках пераходнага правасуддзя	02
Рэкамендацыі для рэалізацыі ў перыяд да дэмакратычнага транзіту:	04
Кантэкст: беларусь пасля 2020 года: дзяржаўны гвалт і беспакаранасць	06
Грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека	06
Выгнанне і транснацыянальныя рэпрэсіі	07
Злачынствы супраць чалавечнасці	08
Прымусовае высыланне (дэпартацыя)	09
Мэта і сфера ахопу дакумента	10
Міжнародныя стандарты арганізацыі працэсаў прыцягнення да адказнасці як элемента пераходнага правасуддзя	12
Механізмы прыцягнення да адказнасці, якія могуць быць задзейнічаныя да дэмакратычнага транзіту	16
Міжнародны крымінальны суд	16
Універсальная юрысдыкцыя	18
Дапаможныя механізмы і дакументаванне	20
Механізмы прыцягнення да адказнасці пасля дэмакратычнага транзіту: выклікі і магчымыя рашэнні — нацыянальны ўзровень	24
Праблемы і выклікі	24
Стратэгія прыярытэтаў крымінальнага пераследу	26
Прадухіленне злоўжыванняў нормамі аб вызваленні ад адказнасці і змякчэнні пакарання	32
Міжнародны кампанент у механізмах пераходнага правасуддзя: перавагі, абмежаванні і перспектывы прымянення	36
Гібрыдны (змяшаны) трыбунал ad hoc для Беларусі	38
Міжнародны крымінальны суд	39
Заклучэнне і асноўныя высновы	41

Рамка падыходу да прыцягнення да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, звязаныя з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 года ў Беларусі і наступным перыядам

01

Агульныя прынцыпы і стратэгічныя рэкамендацыі па арганізацыі працэсу прыцягнення да адказнасці

Прыцягненне да адказнасці як элемент пераходнага правосуддзя

Пры вызначэнні архітэктуры і канцэпцыі прыцягнення да адказнасці, распрацоўцы любых стратэгіяў і праграм у гэтай сферы неабходна разглядаць прыцягненне да адказнасці як элемент пераходнага правосуддзя, а не як самадастатковыя крымінальныя працэсы. У сувязі з гэтым важна:

- улічваць міжнародныя стандарты пераходнага правосуддзя;
- улічваць узаемасувязь крымінальнай адказнасці з іншымі элементамі пераходнага правосуддзя: устанаўленне ісціны, пакрыццё шкоды ахвярам, гарантыі непаўтору і інстытуцыянальныя рэформы, уключаючы магчымую люстрацыю¹;
- забяспечваць, каб працэс пераходнага правосуддзя быў арыентаваны на будучыню і накіраваны на трансфармацыю грамадства праз выяўленне і ўстараненне карэнных прычын канфлікту і гвалту;
- зыходзіць з таго, што паўнацэнныя і сістэмныя працэсы прыцягнення да адказнасці змогуць пачацца толькі пасля дэмакратычнага транзіту ў Рэспубліцы Беларусь.

Прыярытэт прыцягнення да адказнасці на нацыянальным узроўні

Асноўны абавязак па арганізацыі эфектыўнага прыцягнення да адказнасці ў сітуацыях грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека ляжыць на дзяржаве. Міжнародныя механізмы прыцягнення да адказнасці і механізмы ў юрысдыкцыях трэціх краін носяць камплементарны (дадатковы) характар у адносінах да нацыянальнага правосуддзя і не могуць замяніць яго. Гэта значыць, што асноўны цяжар крымінальнага пераследу ў любым выпадку ляжа на нацыянальную судовую сістэму дэмакратычнай Беларусі, а размеркаванне рэсурсаў, намаганняў і міжнароднай падтрымкі павінна быць выбудавана такім чынам, каб найперш забяспечыць здольнасць нацыянальнай сістэмы ажыццяўляць эфектыўнае, незалежнае і справядлівае правосуддзе.

Вядучая роля дзяржавы, беларускай грамадзянскай супольнасці, улік мясцовага кантэксту — national and local ownership — у працэсах пераходнага правосуддзя мае ключавое значэнне для доўгатэрміновых стратэгічных эфектаў такіх працэсаў.

Міжнародны кампанент крымінальнага пераследу

Пытанне аб задзейнічанні міжнароднага кампанента крымінальнага пераследу пасля дэмакратычнага

1 Office of Sviatlana Tsikhanouskaya, Concept of the Application of the Lustration Institution for the Republic of Belarus, <https://tsikhanouskaya.org/wp-content/uploads/2025/05/Lustration-Concept-for-Belarus.pdf>

транзіту, уключаючы Міжнародны крымінальны суд або магчымы спецыяльны гібрыдны трыбунал ad hoc для Беларусі, павінна вырашацца зыходзячы з рэальнай здольнасці дзяржавы забяспечыць эфектыўнае прыцягненне да адказнасці на нацыянальным узроўні.

З улікам інтарэсаў правасуддзя, а таксама балансу паміж перавагамі і абмежаваннямі міжнародных механізмаў, аптымальным варыянтам для Беларусі ў якасці мадэлі гібрыднага трыбунала можа быць правядзенне інтэрнацыяналізаваных працэсаў па найбольш значных і рэзанансных справах у нацыянальных судах (з удзелам міжнародных суддзяў, пракурораў, экспертаў і экспертак і на аснове змешанай мадэлі прымянення права).

Роля міжнароднай дапамогі ў падрыхтоўцы да пераходнага правасуддзя ў Беларусі

Дэмакратычныя сілы Беларусі ўжо зараз павінны разглядаць падрыхтоўку да пераходнага правасуддзя як адну з ключавых стратэгічных задач будучага дэмакратычнага транзіту. Гэта патрабуе не толькі распрацоўкі канцэптualaльных і інстытуцыйных падыходаў, але і фарміравання прафесійных сетак, падрыхтоўкі кадраў, дакументавання парушэнняў, а таксама наладжвання ўстойлівага супрацоўніцтва з міжнароднымі партнёрамі і экспертнай супольнасцю. Ранняя падрыхтоўка да гэтых працэсаў мае прынцыповае значэнне для забеспячэння даверу да будучых механізмаў правасуддзя, прадухілення паўтарэння парушэнняў і аднаўлення вяршэнства права ў Беларусі.

У пераходны перыяд для Беларусі крытычна важная будзе ўсебаковая падтрымка ў рэалізацыі механізмаў пераходнага правасуддзя з боку еўрапейскіх дзяржаў і іншых міжнародных партнёраў (асабліва ЕС і Рады Еўропы). Важна, каб гэтая дапамога ўключала ў прыватнасці:

1. падтрымку рэформаў судовай сістэмы, пракуратуры і органаў расследавання;
2. садзейнічанне ў падрыхтоўцы і навучанні суддзяў, пракурораў, следчых, адвакатаў і іншага рэлевантнага персаналу;
3. падтрымку арганізацыі інтэрнацыяналізаваных судовых працэсаў у нацыянальных судах Беларусі ў выпадку неабходнасці;
4. падтрымку праграм па абароне ахвяр і сведкаў, а таксама па захаванні доказаў;
5. падтрымку механізмаў маніторынгу і адзнакі рэалізацыі праграм пераходнага правасуддзя.

Узаемасувязь пераходнага правасуддзя ў Беларусі і рэгіянальнай бяспекі

Пры распрацоўцы і рэалізацыі праграм і механізмаў пераходнага правасуддзя ў Беларусі неабходна ўлічваць узаемасувязь з рэгіянальнай бяспекай. Эфектыўны, комплексны і арыентаваны на будучыню працэс пераходнага правасуддзя ў Беларусі, уключаючы прыцягненне да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, будзе садзейнічаць умацаванню доўгатэрміновай стабільнасці і вяршэнства права ў рэгіёне, прадухіленню трансгранічных пагроз і насілля як унутры краіны, так і за яе межамі. Міжнароднае супрацоўніцтва і падтрымка ЕС у гэтым кантэксце будуць адыгрываць важную стратэгічную ролю.

02

Рамачныя рэкамендацыі па арганізацыі крымінальнага пераследу ў рамках пераходнага правасуддзя

Ключавыя элементы нацыянальнай праграмы пераходнага правасуддзя ў дачыненні да адказнасці

Ключавымі элементамі распрацоўкі праграмы пераходнага правасуддзя ў кантэксце прыцягнення да адказнасці павінны стаць меры, накіраваныя на ўстараненне дэ юрэ і дэ факта беспакаранасці, уключаючы:

- распрацоўку стратэгіі прыярытэтаў крымінальнага пераследу ў пераходны перыяд;
- прымяненне мер, якія вызвалюць ад адказнасці і змякчаюць пакаранне ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі пераходнага правосуддзя;
- распрацоўку мер, якія датычацца забеспячэння паўнацэннага ўдзелу ахвяр на ўсіх стадыях крымінальнага пераследу;
- гарантыі бяспекі ахвяр і сведкаў;
- гарантыі бяспекі і незалежнасці суддзяў, пракурораў і асоб, якія вядуць расследаванне;
- меры па забеспячэнні доступу грамадства да інфармацыі аб учыненых парушэннях і выніках расследаванняў;
- забеспячэнне захавання доказаў і задакументаваных сведчанняў;
- стварэнне механізмаў грамадскага і міжнароднага маніторынгу рэалізацыі праграмы пераходнага правосуддзя.

Неад’емнасць правоў ахвяр

Правы ахвяр на ісціну, справядлівасць, эфектыўныя сродкі прававой абароны і пакрыццё шкоды неадчужальныя і не могуць быць абмежаваны або ігнаравацца дзяржавай, уключаючы выпадкі, калі такія абмежаванні абгрунтоўваюцца воляй большасці, гатовай прымірыцца або імкненнем да хуткага прымірэння.

Недапушчальнасць амністыі ў абмен на прабачэнне і прымірэнне

Прабачэнне, працэсы нацыянальнага прымірэння ці палітычны кампраміс не вызвалюць дзяржаву ад міжнародна-прававога абавязацельства прыцягваць да адказнасці за грубыя парушэнні правоў чалавека.

Законы аб безумоўнай, усеагульнай амністыі ў адносінах да асоб, якія маюць дачыненне да такіх парушэнняў — у тым ліку ў абмен на ўстанаўленне ісціны, прымірэнне або ў рамках іншага палітычнага кампрамісу — павінны быць выключаны як несумяшчальныя з міжнароднымі стандартамі.

Крытэрыі дапушчальнага вызвалення ад адказнасці і змякчэння пакарання

Меры вызвалення ад адказнасці або змякчэння пакарання для асоб, вінаватых у грубых і сістэматычных парушэннях правоў чалавека, павінны адпавядаць наступным базавым крытэрам:

- непрымяненне такіх мер да асоб, якія нясуць найбольшую адказнасць, уключаючы кіраўнікоў і непасрэдных выканаўцаў міжнародных злачынстваў;
- разгляд супрацоўніцтва са следствам або прызнання віны толькі для мэт змякчэння пакарання, але не для вызвалення ад адказнасці;
- магчымасць змякчэння пакарання толькі пасля адбыцця вызначанага тэрміна турэмнага зняволення (як правіла, не менш за дзве траціны);
- выкарыстанне альтэрнатыўных турэмнаму зняволенню формаў пакарання толькі ў выключных сітуацыях па гуманітарных меркаваннях;
- дапушчальныя амністыя і меры змякчэння пакарання не павінны закранаць права ахвяр на пакрыццё ўроні і не могуць ушчамляць права на ўстанаўленне ісціны.

Рэкамендацыі для рэалізацыі ў перыяд да дэмакратычнага транзіту:

01. Падтрымка беларускай праваабарончай супольнасці:

- Інстытуцыйная і іншая падтрымка беларускіх праваабарончых арганізацый і іншых арганізацый грамадзянскай супольнасці, якія забяспечваюць ці нейкім іншым чынам удзельнічаюць у працэсах па дакументаванні злачынстваў, зборы і захаванні сведчаньняў і доказаў.
- Падтрымка праваабаронцаў, уцягнутых у дакументаванне парушэнняў і перадачу інфармацыі міжнародным механізмам, уключаючы меры фізічнай бяспекі, псіхалагічнай падтрымкі і абароны ад транснацыянальных рэпрэсій.

02. Падтрымка падаўжэння і ўмоў для функцыянавання мандата Групы незалежных экспертаў ААН па становішчы ў сферы правоў чалавека ў Беларусі.

03. Падтрымка працы Міжнароднай платформы для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці (тут і далей — ІАРВ) як ключавога на сённяшні дзень механізма па зборы, апрацоўцы і захаванні доказаў для будучых працэсаў.

04. Забеспячэнне доўгатэрміновага захавання доказаў, сабраных да дэмакратычнага транзіту

- Распрацоўка стратэгіі захавання сабраных доказаў і задакументаваных сведчаньняў на выпадак спынення мандата Групы незалежных экспертаў ААН і працы ІАРВ да моманту дэмакратычнага транзіту ў Беларусі, у тым ліку крытэрыяў адбору суб'ектаў для перадачы дзяржаве кантролю над базамі дадзеных.

05. Падтрымка бягучых расследаванняў грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека ў Беларусі па-за межамі беларускай юрысдыкцыі

- Падтрымка расследаванняў злачынстваў супраць чалавечнасці ў Беларусі на міжнародным узроўні, у тым ліку выкарыстанне механізмаў універсальнай юрысдыкцыі і Міжнароднага крымінальнага суда.
-
- Супрацоўніцтва дзяржаў, на тэрыторыі якіх ініцыююцца справы ў рамках універсальнай юрысдыкцыі, з Групай незалежных экспертаў ААН па становішчы ў галіне правоў чалавека ў Беларусі і Міжнароднай платформай для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці.

06. Новы Маскоўскі механізм АБСЕ для Беларусі

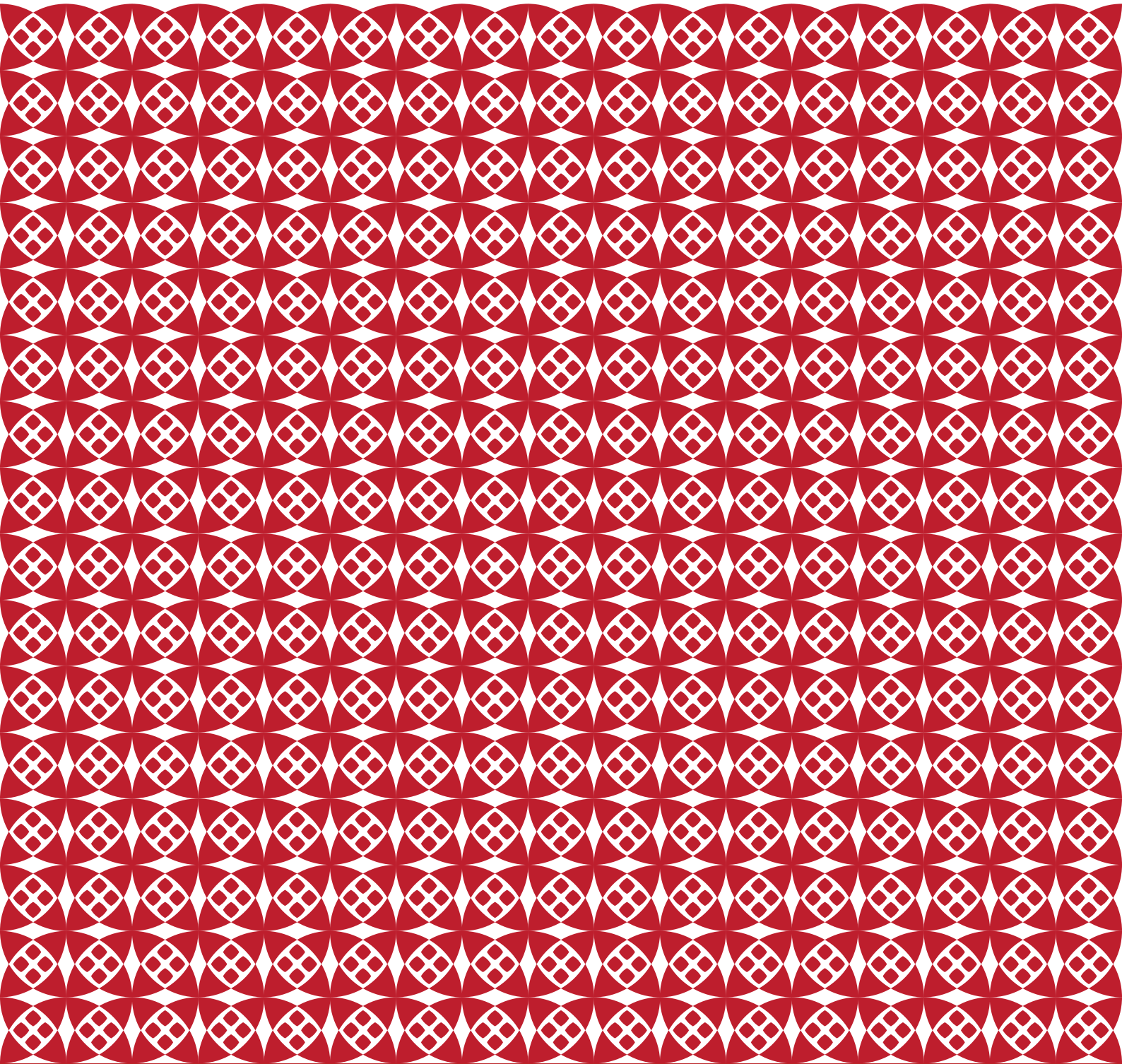
- Падтрымка ініцыявання Маскоўскага механізма АБСЕ ў рамках перагледжанага мандата для ацэнкі сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі і яе адпаведнасці нормам міжнароднага крымінальнага права, у тым ліку ў частцы прымусовай высылкі і пераследу беларусаў і беларусаў за мяжой з боку рэжыму.

07. Адукацыя і нарошчванне экспертнага патэнцыялу:

- Уключэнне ў праграмы па нефармальнай адукацыі, асветы і павышэнні патэнцыялу беларускай грамадзянскай супольнасці розных аспектаў пераходнага правасуддзя ў цэлым, і прыцягнення да адказнасці ў пераходны перыяд у прыватнасці; прыярытэтызацыя і сістэмная падтрымка такіх праграм.
- Павышэнне патэнцыялу беларускіх юрыстаў і юрыстак і іншых спецыялістаў і

спецыялістак у выгнанні ў сферы спецыялізаванай экспертызы па рабоце са справамі аб грубых і сістэматычных парушэннях правоў чалавека, у тым ліку злачынствы супраць чалавечнасці;

- Планаванне і падтрымка праграм па абмене досведам з экспертамі і эксперткамі з дзяржаў, дзе ажыццяўляліся праграмы крымінальнага пераследу ў рамках пераходнага правасуддзя.

Кантэкст: беларусь пасля 2020 года: дзяржаўны гвалт і беспакаранасць

Грубя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека

У сувязі з выбарамі прэзідэнта 9 жніўня 2020 года ў Беларусі, пачынаючы з пачатку перадвыбарнай кампаніі, беларускім рэжымам здзяйсняюцца грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека. У тым ліку парушаюцца права на свабоду і асабістую недатыкальнасць, свабода выказвання меркавання, свабода сходаў і асацыяцыі, права на справядлівы суд, свабода ад катаванняў і іншых відаў жорсткага і прыніжальнага годнасць абыходжання і пакарання, уключаючы сексуальны і гендэрна абумоўлены гвалт, права на жыццё і інш.

Па стане на 18 траўня 2026 года ў Беларусі 849 чалавек прызнаныя палітвязнямі. Усяго з пачатку прэзідэнцкай кампаніі — 2020 палітвязнямі прызнаныя 4.619 чалавек.²

Усяго з 2020 г. па 2025 г.³

- зафіксавана больш за 100.000 фактаў палітычных рэпрэсій у розных формах;
- падвергліся адвольным затрыманням — больш за 65.000 чалавек (па стане на 9 жніўня 2024 г.);
- больш за 38.000 чалавек падвергліся палітычна матываванаму адміністрацыйнаму пераследу;
- па стане на канец красавіка 2026 года мінімум 9.691 чалавек сутыкнуўся з палітычна матываваным крымінальным пераследам;
- па стане на канец красавіка больш за 1.700 чалавек поўнаасцю адбылі пакаранні, прызначаныя па палітычных матывах з парушэннем права на справядлівы суд;
- 9 палітвязняў загінулі ў зняволенні, у тым ліку 3-за несвоечасова аказанай медыцынскай дапамогі;
- задакументаваныя і верыфікаваныя ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі сведчанні грубых і масавых парушэнняў правоў чалавека, уключаючы злачынствы супраць чалавечнасці: праваабаронцамі — больш за 3.300 чалавек,⁴ экспертамі ААН — 849 чалавек;⁵

2 Human Rights Center «Viasna,» Political Prisoners in Belarus, <https://prisoners.spring96.org/en>. The database reflects only those individuals officially recognized as political prisoners by Belarusian human rights organizations; the actual number of persons convicted and detained for political reasons is believed to be higher.

3 The exact figures may be significantly higher, as it is impossible to determine precise numbers due to the lack of complete data available to human rights defenders. See Human Rights Center «Viasna,» Mass Persecution in Belarus, <https://spring96.org/persecution?DateFrom=2020-06-01&DateTo=2025-12-29&page=1929>; Human Rights Center «Viasna,» «Human Rights Situation in Belarus: 2024 Review,» <https://spring96.org/en/news/119344>; Human Rights Center «Viasna,» «Statistics of Political Repression in Belarus,» <https://spring96.org/en/news/118454>

4 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), Tenth Progress Report: October 2025 to March 2026 (The Hague: IAPB, 2026), <https://iapbelarus.org/app/uploads/2026/05/IAPB-10th-Progress-report-April-2026.pdf>

5 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Run-Up to the 2020 Presidential Election and in Its Aftermath, A/HRC/55/61, para. 5; United Nations Human Rights Council, Report of the Group of Independent Experts on the Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/58/68, para. 8.

- ліквідаваны каля 2.000 арганізацый грамадзянскай супольнасці, у тым ліку ўсе праваабарончыя арганізацыі;⁶
- задакументавана практыка працяглага ўтрымання палітычных зняволеных ва ўмовах інкамунікада, уключаючы сістэматычнае пазбаўленне кантакту са сваякамі, адвакатамі і знешнім светам.⁷

Акрамя парушэння грамадзянскіх і палітычных правоў, часткай палітычных рэпрэсій таксама з'яўляецца і парушэнне эканамічных, сацыяльных і культурных правоў.

У прыватнасці, рэжым А. Лукашэнкі традыцыйна, працягваючы савецкія практыкі, выкарыстоўвае месца працы і працаўладкаванне як адзін з інструментаў барацьбы з нязгоднымі і нелаяльнымі рэжыму грамадзянамі. У тым ліку гэты рычаг адыгрывае вялікую ролю ў фальсіфікацыі выбараў любога ўзроўню ў Беларусі.

У кантэксце падзей, звязаных з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 года, і ўсяго наступнага перыяду беларускі рэжым на ўзроўні дзяржаўнай палітыкі, у тым ліку праз спецыяльныя змены ў заканадаўстве, выкарыстоўвае наступныя асноўныя формы ціску ў сферы права на працу: забарону на прафесію для людзей, якія падвяргаліся палітычна матываванаму крымінальнаму або адміністрацыйнаму пераследу; агульны ціск на працоўным месцы і палітычна матываваныя звальненні; перашкоды ў прасоўванні па службе на падставе «чорных спісаў», якія КДБ рассылае ў дзяржаўныя органы і ўстановы.⁸

Асабліва важна адзначыць забарону на прафесію і палітычны пераслед адвакатаў.⁹ З 2020 года не менш за 140 адвакатаў пазбаўлены ліцэнзіі па палітычных матывах, па стане на снежань 2025 — 14 юрыстаў і адвакатаў з'яўляюцца палітвязнямі.¹⁰ Пераслед адвакатаў і ціск на іх — частка мэтанакіраванай дзяржаўнай рэпрэсіўнай палітыкі па пазбаўленні правоў нязгодных і стыгматызацыі любой прафесійнай актыўнасці, накіраванай супраць адвольных дзеянняў дзяржавы.

Такім чынам людзі, якія пераследуюцца па палітычных матывах, як група фактычна пазбаўляюцца якаснай прававой дапамогі і не могуць рэалізаваць сваё права на справядлівы суд.

Выгнанне і транснацыянальныя рэпрэсіі

Адной з адметных рысаў сітуацыі з правамі чалавека, якая склалася ў сувязі з выбарамі-2020, у параўнанні з ранейшымі хвалямі рэпрэсій, звязаных з папярэднімі прэзідэнцкімі кампаніямі — вымушаная масавая палітычная эміграцыя.

Група незалежных экспертаў ААН па сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі (далей — Група экспертаў ААН па Беларусі) адзначае, што рэжым Лукашэнкі мэтанакіравана стварыў варожае асяроддзе,

6 Lawtrend, Monitoring of the Situation with Freedom of Association and the Status of Civil Society Organizations in the Republic of Belarus: May 2025, <https://www.lawtrend.org/english/monitoring-of-the-situation-with-freedom-of-association-and-the-status-of-civil-society-organizations-in-the-republic-of-belarus-may-2025>

7 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Communication Report of Special Procedures, Ref. No. 30828, accessed May 11, 2026, <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=30828>.

8 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Run-Up to the 2020 Presidential Election and in Its Aftermath, A/HRC/55/61 (Geneva: United Nations, 2024), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/045/29/pdf/g2404529.pdf>; United Nations General Assembly, Situation of Human Rights in Belarus, A/80/217 (New York: United Nations, 2025); Belarus Helsinki Committee, Trends in Belarus: September 2025 Review, <https://trends.belhelcom.org/storage/reviews/September2025/R9w7ZxqG2sk0HD6l3kVD.pdf>

9 United Nations Special Procedures, «UN Experts Urge Belarus to Stop Interfering with the Legal Profession,» OHCHR Press Release, November 2025, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/11/un-experts-urge-belarus-stop-interfering-legal-profession>; Belarusian Human Rights Defenders, Intimidation of Legal Professionals in Belarus, Human Rights Defenders against Torture, https://report2022.defenders-belarus.org/zapugivanie_professional

10 Human Rights Center «Viasna, List of political prisoners and persons convicted in political criminal cases, Lawyers and Attorneys, <https://prisoners.spring96.org/en/list?view=1&status%5B%5D=0&cluster%5B%5D=34>

якое прымусіла значную частку грамадзянскага насельніцтва Беларусі адправіцца ў выгнанне і перааказвае іх бяспечнаму вяртанню. Па розных ацэнках, у сувязі з палітычным пераследам вымушана з'ехалі з краіны да 600.000 чалавек.¹¹

Пры гэтым рэжым актыўна выкарыстоўвае трансгранічныя рэпрэсіі, каб зрабіць жыццё беларусаў і беларусак, якія з'ехалі, яшчэ больш складаным. Гэта робіцца праз рэпрэсіўнае заканадаўства, дзеянне якога пашыраецца для прымянення да грамадзян Беларусі, якія знаходзяцца за мяжой, праз скасаванне функцый замежных прадстаўніцтваў Беларусі, якія важныя для нармальнага функцыянавання грамадзян Беларусі за мяжой (гэта значыць фактычна пазбаўленне грамадзян абароны сваёй дзяржавы), а таксама праз злоўжыванне інструментамі міжнароднага вышуку, у прыватнасці базами Інтэрпола і міждзяржаўнага вышуку ў межах СНД. У тым ліку, рэжым Лукашэнкі выкарыстоўвае такія формы трансгранічных рэпрэсій як завочная (in absentia) вытворчасць па палітычна матываваных справах, арышт маёмасці, якая знаходзіцца ў Беларусі, ціск на сваякоў, якія засталіся ў Беларусі.¹²

Самыя шырокія па ахопе наступствы ў кантэксце абмежавання ў правах беларусаў, якія вымушана з'ехалі, мае Указ № 278 «Аб парадку выдачы дакументаў і здзяйснення дзеянняў» («пашпартны ўказ»). Ён дэманструе фактычную наўмысную адмову ад абароны сваіх грамадзян, пакідаючы тых, хто не можа вярнуцца па прычынах бяспекі de facto statelessness — без дзейнага пашпарта, а таксама парушаючы шэраг іх іншых базавых правоў.¹³

У 2026 годзе беларускі рэжым пачаў практыку анулявання і прызнання несапраўднымі пашпартоў грамадзян Беларусі, якія знаходзяцца за мяжой, у тым ліку асоб, якія падвергліся палітычнаму пераследу. Такія меры выкарыстоўваюцца як дадатковы інструмент ціску і транснацыянальных рэпрэсій, узмацняючы прававую і сацыяльную ўразлівасць беларусаў і беларусак у выгнанні.

У спалучэнні з абмежаваннем доступу да консульскіх паслуг і немагчымасцю бяспечнага вяртання ў Беларусь гэтая практыка стварае рызыку фактычнай безграмадзянскасці (de-facto statelessness), абмяжоўвае свабоду перамяшчэння, доступ да легальнага знаходжання, працаўладкавання, банкаўскіх паслуг і рэалізацыі іншых базавых правоў за межамі краіны.

Злачынствы супраць чалавечнасці

Упершыню меркаваныя злачынствы супраць чалавечнасці ў сувязі з падзеямі ў Беларусі былі згаданыя ў справаздачы Вярхоўнага камісара па правах чалавека ААН у 2023 г.¹⁴ Выкарыстоўвалася фармулёўка «некаторыя з парушэнняў могуць таксама прыраўноўвацца да злачынстваў супраць чалавечнасці» (п.54). У справаздачы Вярхоўнага камісара ў 2024 г.¹⁵ змяшчаецца ўжо не агульнае меркаванне, а канкрэтнае сцвярджэнне са спасылкай на стандарт даказвання («разумныя падставы меркаваць») (п.52).

Акрамя гэтага, сцвярджаецца, што гэтыя злачынствы сістэматычна ўчыняюцца праз прававы і інстытуцыянальны апарат дзяржавы, з заахвочваннем на самым высокім узроўні. Юрыдычныя і

11 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1, paras. 13–14

12 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Run-Up to the 2020 Presidential Election and in Its Aftermath, A/HRC/55/61 (Geneva: United Nations, 2024); United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/59/59 (Geneva: United Nations, 2025)

13 Belarusian Helsinki Committee, Analysis of Violations by the Republic of Belarus of International Human Rights Obligations and Constitutional Guarantees in Relation to the Adoption of Decree No. 278 «On the Procedure for Issuing Documents and Performing Actions» (2023), <https://belhelcom.org/en/news/analysis-violations-republic-belarus-international-human-rights-obligations-and-constitutional>

14 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Context of the 2020 Presidential Election and Its Aftermath, A/HRC/52/68 (Geneva: United Nations, 2023)

15 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Run-Up to the 2020 Presidential Election and in Its Aftermath, A/HRC/55/61 (Geneva: United Nations, 2024)

фактычныя падставы меркаваных злачынстваў супраць чалавечнасці таксама апісаны ў справаздачы, прысвечанай прыцягненню да адказнасці Групу экспертаў ААН па Беларусі.¹⁶

Адкрытае Міжнародным крымінальным судом у 2026 г. расследаванне па сітуацыі Літва/Беларусь¹⁷ пацвярджае на ўзроўні кампетэнтнага органа крымінальнага пераследу наяўнасць разумных падстаў меркаваць аб здзяйсненні беларускімі ўладамі злачынстваў супраць чалавечнасці.

Такім чынам, на ўзроўні ААН і МУС фіксуюцца два важныя элементы злачынстваў супраць чалавечнасці ў дачыненні да дзеянняў, учыненых на тэрыторыі Беларусі — сістэматычнасць і ўчыненне такіх дзеянняў у рамках дзяржаўнай палітыкі.

Прымусовае высыланне (дэпартацыя)

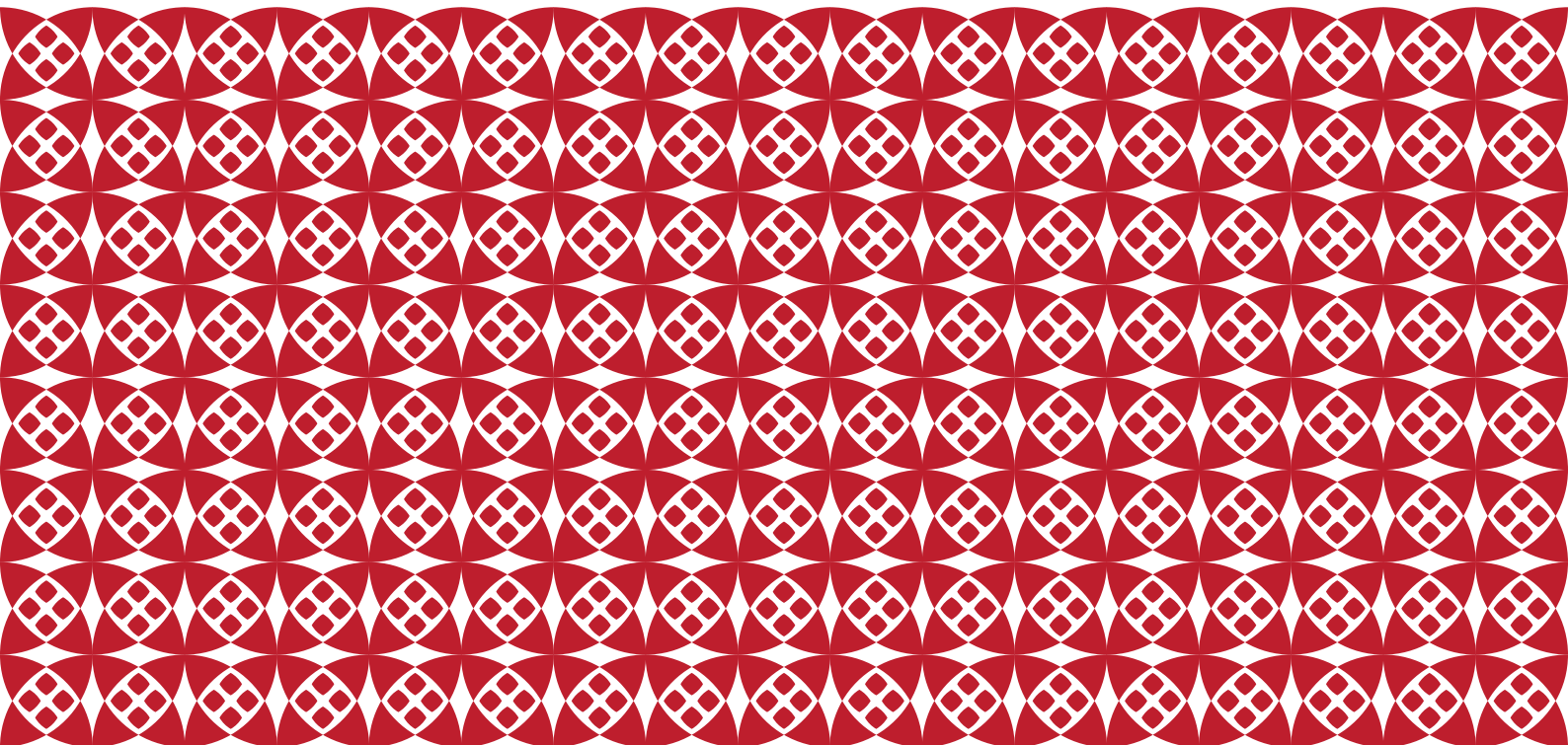
Да 2025 года эксперты прызнавалі як мінімум 7 выпадкаў гвалтоўнага прамога выправаджэння з тэрыторыі Беларусі ўласных грамадзян.¹⁸ Пасля некалькіх хваляў вызвалення палітычных зняволеных у 2025 і 2026 гадах, якія суправаджаліся іх гвалтоўным вывазам на тэрыторыю Літвы і Украіны, да 7 згаданых выпадкаў дадалося 436 палітычных зняволеных. У сувязі з гэтым, улічваючы шырокакаштабнасць, сістэматычнасць і здзяйсненне на ўзроўні палітыкі, такія дзеянні беларускага рэжыму могуць быць кваліфікаваныя як дэпартацыя і адна з формаў злачынстваў супраць чалавечнасці па сэнсе арт. 7(1) (d) Рымскага статута.¹⁹

16 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1, paras. 15–19

17 ICC, Republic of Lithuania/Republic of Belarus: <https://www.icc-cpi.int/lithuania-belarus>

18 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Context of the 2020 Presidential Election and Its Aftermath, A/HRC/52/68 (Geneva: United Nations, 2023), para. 49

19 Human Rights Center «Viasna», «Statement by the Human Rights Coalition on the Forced Expulsion from the Republic of Belarus of Persons Released as a Result of Pardon» (2025), <https://spring96.org/en/news/119335>

Мэта і сфера ахопу дакумента

У 2025 годзе выйшлі дзве комплексныя справаздачы, якія тычацца прыцягнення да адказнасці ў сувязі з падзеямі ў Беларусі: справаздача Групы экспертаў ААН па Беларусі²⁰ і справаздача Міжнароднай платформы для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці, IAPB²¹.

Абедзве справаздачы канцэнтруюцца на апісанні ўсіх магчымых механізмаў прыцягнення да адказнасці і дапаможных механізмаў, якія можна задзейнічаць да дэмакратычнага транзіту па-за беларускай юрысдыкцыяй, пакрываюць як індывідуальную крымінальную адказнасць, так і адказнасць Беларусі як дзяржавы. Справаздача Групы экспертаў ААН па Беларусі апісвае таксама фактычную і прававую рамку падставаў для адказнасці, а таксама парушэнні Рэспублікай Беларусь сваіх абавязацельстваў па забеспячэнні эфектыўных працэсаў прыцягнення да адказнасці.²²

Гэты дакумент не ставіць за мэту дубліраваць падыходы дзвюх згаданых справаздач, а закліканы сканцэнтравана на працэсах прыцягнення да адказнасці як элеменце пераходнага правасуддзя. Адпаведна, ён тычыцца выключна адказнасці фізічных асоб, але не дзяржавы, а таксама акцэнтуюе ўвагу на прыцягненні да адказнасці пасля дэмакратычнага транзіту.

У дадзенай працы падрабязна не асвятляюцца матэрыяльныя і працэсуальныя нормы аб адказнасці за парушэнні правоў чалавека, як і фактычныя падставы такой адказнасці, бо асноўная задача — акрэсліць стандарты арганізацыі працэсаў, а не даць юрыдычнае абгрунтаванне прыцягнення да адказнасці. Апошняе падрабязна апісана ў справаздачах Экспертнай групы ААН па Беларусі.²³

На сённяшні дзень мы знаходзімся ў сітуацыі нявызначанасці, у тым ліку і прававой адносна таго, калі, якім чынам і пры якіх абставінах будзе адбывацца дэмакратычны транзіт. Пры гэтым канкрэтная канфігурацыя пераходнага перыяду і праграмы пераходнага правасуддзя будзе залежаць ад многіх фактараў, якія сёння немагчыма прадбачыць і пазначыць. Зыходзячы з гэтага, у сапраўдны момант мэтазгодна сканцэнтравана на рамачных і сцэнарных падыходах да арганізацыі працэсаў прыцягнення да адказнасці як часткі працэсу пераходнага правасуддзя як на ўнутрыдзяржаўным, так і на міжнародным узроўнях.

Вызначэнне такіх падходаў на сённяшнім этапе важнае з прычыны стратэгічнай значнасці эфектыўных працэсаў пераходнага правасуддзя для аднаўлення вяршэнства права ў Беларусі, легітымнасці дзяржаўных інстытутаў, сацыяльнай згуртаванасці і даверу ў беларускім грамадстве, фарміравання калектыўнай памяці і дэмакратычнай культуры, а таксама кіравання рызыкамі нестабільнасці і рэваншу з абодвух бакоў.

Для дэмакратычных сілаў Беларусі пытанні пераходнага правасуддзя і прыцягнення да адказнасці ўжо сёння з’яўляюцца не толькі юрыдычнай, але і палітычнай задачай стратэгічнага значэння. Эфектыўныя, справядлівыя і адпаведныя міжнародным стандартам працэсы адказнасці павінны стаць адной з падстаў будучага дэмакратычнага транзіту, аднаўлення даверу да дзяржаўных інстытутаў і прадухілення паўтарэння сістэмных рэпрэсій. Падрыхтоўка да такіх працэсаў неабходна таксама для фармавання грамадскага кансенсусу вакол прынцыпаў вяршэнства права, павягі

20 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025)

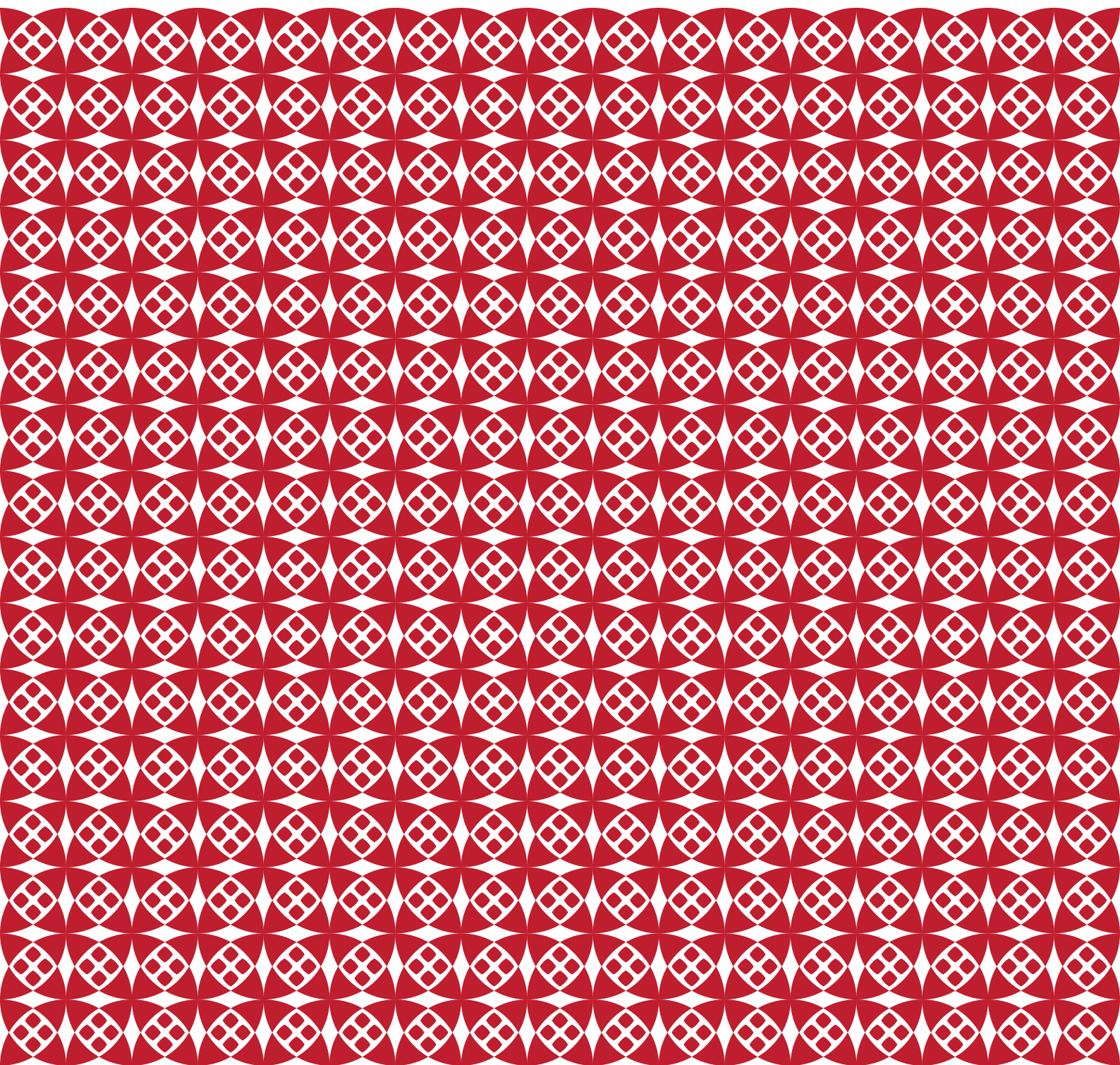
21 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), Paths to Accountability for Belarus (The Hague: IAPB, 2025), https://iapbelarus.org/app/uploads/2025/10/Paths-for-Accountability_EN.pdf

22 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025), paras. 6–62

23 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Group of Independent Experts on the Human Rights Situation in Belarus, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/gie-belarus/index>

чалавечай годнасці і недапушчальнасці беспакаранасці ў будучай дэмакратычнай Беларусі.

Такім чынам, мэта гэтага дакумента — грунтоўчыся на міжнародных стандартах пераходнага правасуддзя вызначыць рамкі падыходу да арганізацыі працэсаў па прыцягненні службовых асоб да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, звязаныя з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 года ў Беларусі і наступным перыядам на нацыянальным і міжнародным узроўнях.

Міжнародныя стандарты арганізацыі працэсаў прыцягнення да адказнасці як элемента пераходнага правасуддзя

Стандарты арганізацыі пераходнага правасуддзя і адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, прызнаныя на ўзроўні ААН, змяшчаюцца ў трох асноўных дакументах:

- Дырэктыўная запіска Генеральнага сакратара аб падыходзе Арганізацыі Аб'яднаных Нацый да правасуддзя пераходнага перыяду, 2010 (далей — Дырэктыўная запіска ГС аб падыходзе ААН да пераходнага правасуддзя) / Guidance note of the Secretary-General: United Nations approach to transitional justice:²⁴
- Абноўлены збор прынцыпаў абароны і заахвочвання правоў чалавека праз барацьбу з беспакаранасцю, 2005 (далей — Абноўлены збор прынцыпаў) / Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity, 2005²⁵
- Асноўныя прынцыпы і кіруючыя палажэнні, якія тычацца права на прававую абарону і пакрыццё шкоды для ахвяраў грубых парушэнняў міжнародных нормаў у галіне правоў чалавека і сур'ёзных парушэнняў міжнароднага гуманітарнага права / Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law 2005.²⁶

На еўрапейскім узроўні важна адзначыць Палітыку ЕС па падтрымцы пераходнага правасуддзя, якая вызначае, у тым ліку, прынцыпы ўцягвання ЕС у працэсы пераходнага правасуддзя.²⁷

Важнай крыніцай інфармацыі аб прымяненні і тлумачэнні стандартаў пераходнага правасуддзя, уключаючы прыцягненне да адказнасці, з'яўляюцца тэматычныя даклады і іншыя дакументы, звязаныя з дзейнасцю Спецыяльнага дакладчыка ААН па пытанні аб садзейнічэнні ўстанаўленню ісціны, правасуддзю, кампенсацыі і гарантыям непаўтору.²⁸

Важнай крыніцай прымянення і тлумачэння стандартаў крымінальнага расследавання грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека з'яўляюцца палітыкі і стратэгіі Міжнароднага

24 United Nations Secretary-General, Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice (New York: United Nations, 2010), <https://digitallibrary.un.org/record/682111?ln=ru&v=pdf>

25 United Nations Commission on Human Rights, Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher: Addendum — Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity, E/CN.4/2005/102/Add.1 (Geneva: United Nations, 2005), <https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>

26 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>

27 European External Action Service (EEAS), The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice (Brussels: European Union, 2015), https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf

28 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-truth-justice-reparation-and-non-recurrence>

Працэс пераходнага правасуддзя складаецца з наступных кампанентаў:

Судебное преследование: обеспечивает привлечение к уголовной ответственности, справедливое наказание виновных.

- Судовы пераслед: забяспечвае прыцягненне да крымінальнай адказнасці, справядлівае пакаранне вінаватых.
- Садзейнічанне ініцыятывам/працэсам, якія забяспечваюць права на ісціну. Асноўныя механізмы: камісіі па ўстанаўленні ісціны, работа з архівамі.³⁰
- Кампенсацыя шкоды ахвярам. Яна ўключае ў сябе:
 1. рэстытуцыю (аднаўленне палажэння, якое існуе да парушэння, уключаючы спыненне незаконнага ўтрымання ў месцах несвабоды, вяртанне ўласнасці, аднаўленне на працы і г.д.),
 2. кампенсацыю (грашовыя выплаты),
 3. статысфакцыю (судовыя рашэнні, якія аднаўляюць гонар і годнасць, публічныя прабачэнні і прызнанне адказнасці за тое, што адбываецца на дзяржаўным узроўні, ушанаванне памяці ахвяр),
 4. рэабілітацыю (медыцынская, псіхалагічная, прававая і сацыяльная дапамога).³¹

Пры гэтым падыходы да кампенсацыі шкоды ахвярам рэпрэсій можна разглядаць у кантэксце ўжо выпрацаваных дэмакратычнымі сіламі Беларусі канцэптualaльных падыходаў да аднаўлення справядлівасці ў пераходны перыяд. У прыватнасці, Офіс Святланы Ціханоўскай сумесна з беларускімі праваабарончымі арганізацыямі, юрыстамі і прадстаўнікамі грамадзянскай супольнасці распрацаваў «Канцэпцыю кампенсацыі шкоды асобам, рэпрэсаваным у перыяд рэжыму А. Лукашэнкі, і недапушчэння паўтарэння сур'ёзных парушэнняў правоў чалавека»³², якая прадугледжвае комплексны падыход да рэстытуцыі, кампенсацыі, рэабілітацыі, сатысфакцыі і гарантый непаўтору. Гэты дакумент зыходзіць з неабходнасці далейшага развіцця гэтых падыходаў у межах больш шырокай палітыкі пераходнага правасуддзя і аднаўлення дэмакратычнага правапарадку ў Беларусі.

- Інстытуцыйная рэформа (гарантыі непаўтору): забеспячэнне грамадзянскага кантролю за сілавым апаратам, справядлівых працэсаў, незалежнасці судоў і г.д. Апроч рэформаў для пабудовы празрыстых і дэмакратычных дзяржаўных інстытутаў, сюды ж уключаецца люстрацыя і комплексныя адукацыйныя і трэнінжавыя праграмы па правах чалавека для дзяржаўных служачых. Часам гарантыі непаўтору адносяць да кампенсацыі шкоды ахвярам.

Неабходная ўмова легітымнасці і эфектыўнасці ўсіх пералічаных мер — нацыянальныя кансультацыі. Гэта адлюстроўвае падыход, заснаваны на правах чалавека, які ў дадзеным кантэксце азначае, што эфектыўныя працэсы пераходнага правасуддзя павінны ажыццяўляцца з грамадскім удзелам і інклюзіўна, улічваючы гендэрнае вымярэнне. У некаторых дакументах нацыянальныя кансультацыі выдзяляюцца як асобны кампанент пераходнага правасуддзя (напрыклад, Дырэктыўная запіска ГС аб падыходзе ААН да пераходнага правасуддзя).

29 International Criminal Court (ICC), Office of the Prosecutor, Policies and Strategies, <https://www.icc-cpi.int/about/otp/otp-policies>

30 The detailed content of state obligations regarding the implementation of the right to truth and the principles governing it is set out in the Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (principles 2–18).

31 For further details on reparations, see Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, 2005.

32 Office of Sviatlana Tsikhanouskaya, Concept of the Compensation Mechanism for Victims of Political Repression in the Republic of Belarus (2023), https://tsikhanouskaya.org/kancepciya_kampensacii_ru.pdf

Важна адзначыць, што прыцягненне да крымінальнай адказнасці нельга разглядаць як альтэрнатыву іншым кампанентам пераходнага правасуддзя, усе кампаненты ўзаемадапаўняюць адзін аднаго, забяспечваючы эфектыўны і поўны працэс пераходнага правасуддзя.

Усе кампаненты, уключаючы і крымінальны пераслед, маюць агульныя мэты:³³

- забеспячэнне прызнання ахвяр у якасці пацярпелага боку;
- умацаванне даверу да дзяржаўных устаноў, у прыватнасці да судовай сістэмы і праваахоўных органаў;
- аднаўленне вяршэнства права, умацаванне законнасці, што ў сваю чаргу садзейнічае ўмацаванню прававой дзяржавы;
- садзейнічанне забеспячэнню сацыяльнай згуртаванасці або прымірэння.

У практычнай плоскасці і ў дачыненні да крымінальнага пераследу, з улікам складанасці разбору крымінальных спраў аб грубых парушэннях правоў чалавека, крымінальны пераслед у рамках пераходнага правасуддзя дапамагае павышаць узровень прафесійнай кваліфікацыі, спрыяючы ўмацаванню патэнцыялу айчыннага следства і судовай сістэмы.³⁴

Правасуддзе пераходнага перыяду не з'яўляецца асаблівай, а тым больш мяккай формай правасуддзя. Хутчэй, гаворка ідзе аб стратэгіі дасягнення юрыдычна абгрунтаванага разумення справядлівасці.³⁵

Падрабязнае апісанне таго, як і на якіх прынцыпах павінна быць арганізавана прыцягненне да адказнасці — першы кампанент пераходнага правасуддзя і прадмет гэтага дакумента — змяшчаецца ў Абноўленым зборы прынцыпаў (прынцыпы 19-30).

Стандарт вызначае ў якасці базавых пастулатаў наступныя:

Па-першае, асноўны абавязак па прыцягненні да адказнасці ў выпадку ўчынення грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека ляжыць на дзяржаве. Таму найперш менавіта яна (а не міжнародныя механізмы) абавязана арганізаваць працэс прыцягнення да адказнасці ў сваёй юрысдыкцыі. Дзяржава павінна забяспечыць эфектыўныя, хуткія, бесстароннія расследаванні парушэнняў і прыцягненне да крымінальнай адказнасці з захаваннем стандартаў справядлівага суда.

Палітыка ЕС па падтрымцы пераходнага правасуддзя асабліва падкрэслівае важнасць «прызямлення» пераходнага правасуддзя на нацыянальным узроўні (national ownership). Надзвычай важна, каб працэс пераходнага правасуддзя быў ініцыяваны і кіраваўся ўладамі дзяржавы і мясцовай грамадзянскай супольнасцю.³⁶

Па-другое, дзяржава павінна гарантаваць шырокую працэсуальную праваздольнасць для любога пацярпелага боку, а таксама для любой асобы або недзяржаўнай арганізацыі, якія маюць законную цікавасць у гэтай справе.

Па-трэцяе, пакаранне, якое назначаецца за міжнародныя злачынствы, павінна быць суразмерна сур'ёзнасці ўчыненых злачынных дзеянняў. У дагаворах, якія замацоўваюць нормы аб такіх злачынствах, робіцца асаблівы ўпор на абавязацельстве дзяржавы ўстанавіць пакаранні за такія злачынствы «з улікам іх цяжкага характару».

Пры абранні канкрэтных санкцый павінны ўлічвацца цяжар злачыннай дзеі, ступень удзелу абвінавачанага ў злачынстве і яго асабістыя абставіны, а таксама любыя іншыя змякчальныя або

33 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), paras. 19, 22

34 Ibid., para. 23

35 Ibid., para. 22

36 European External Action Service (EEAS), The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice (Brussels: European Union, 2015), 8, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf

абцяжваючыя акалічнасці. Але дзяржава не можа па сваім меркаванні прымяняць менш жорсткія санкцыі.

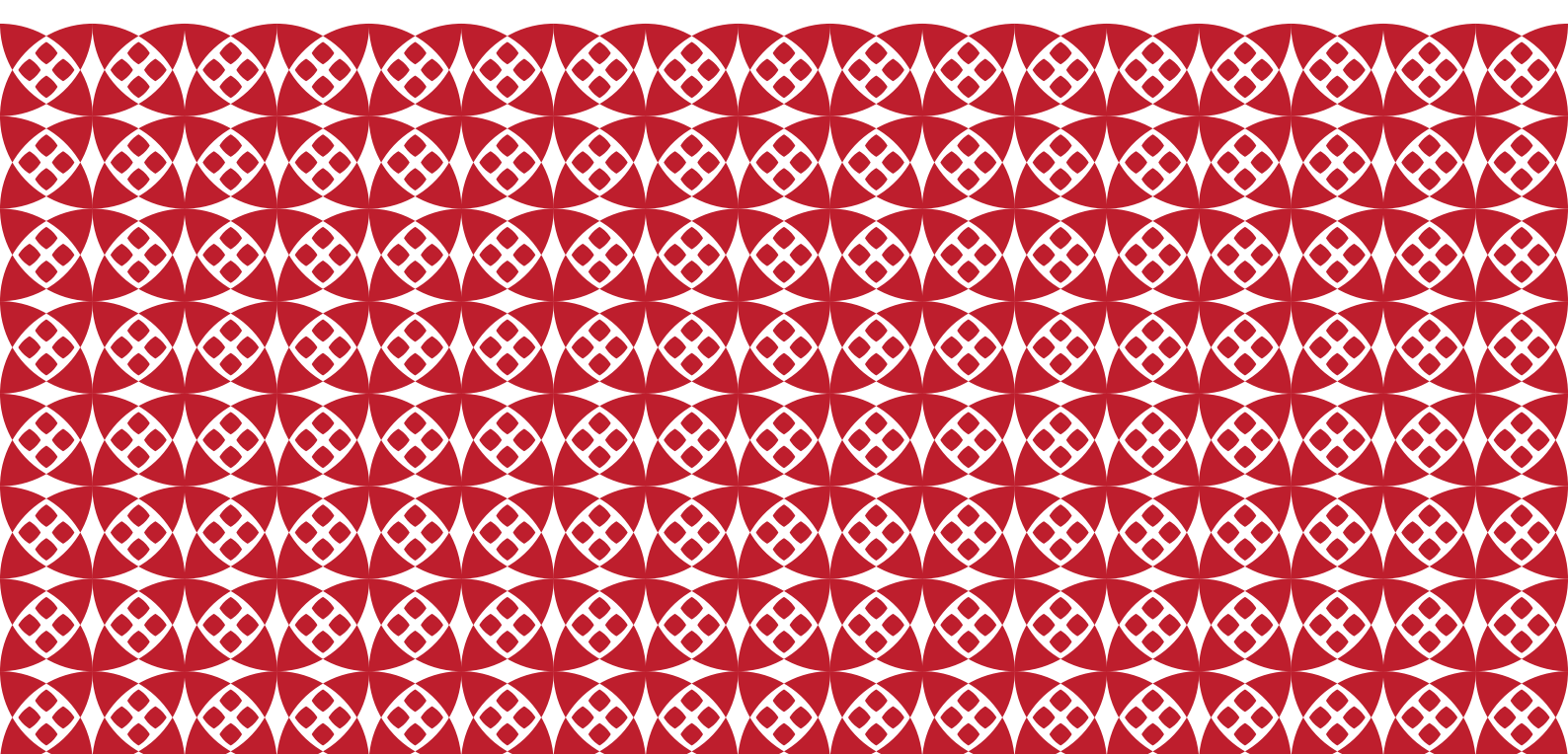
На думку Спецыяльнага дакладчыка па ўстанаўленні ісціны і правасуддзі, прымяненне санкцый, якія не адпавядаюць цяжкасці ўчыненых злачынстваў, можа прывесці да фактычнай беспакаранасці асоб, вінаватых у іх учыненні.³⁷

Па-чацвёртае, дзяржава абавязаная выконваць стандарты, якія датычацца недапушчэння злоўжывання нормаў аб вызваленні ад адказнасці або змякчэнні пакарання, а таксама іншымі нормаў, што могуць спрыяць беспакаранасці, а менавіта: нормаў аб тэрмінах даўнасці, амністыі, праве на прытулак, адмове ў экстрадыцыі, прынцыпе non bis in idem, падпарадкаванні загадам, афіцыйных імунітэтах, прызнанні віны / раскаянні, юрысдыкцыі ваенных судаў і недатыкальнасці суддзяў (Прынцыпы 22–30 Абноўленага збору прынцыпаў).

Такім чынам, міжнародныя стандарты пераходнага правасуддзя зыходзяць з таго, што эфектыўнае прыцягненне да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека з'яўляецца не толькі юрыдычным абавязкам дзяржавы, але і неабходнай умовай аднаўлення даверу да дзяржаўных інстытутаў, вяршэнства права і дэмакратычнага парадку.

Для дэмакратычных сіл Беларусі пытанне адказнасці не зводзіцца выключна да крымінальнага пераследу асобных асоб, а разглядаецца як частка больш шырокага працэсу аднаўлення справядлівасці, прызнання годнасці ахвяр, фарміравання гарантый непаўтору і пабудовы ўстойлівых дэмакратычных інстытутаў. Менавіта таму падыход да арганізацыі працэсаў прыцягнення да адказнасці павінен грунтавацца на міжнародных стандартах, прынцыпах справядлівага правасуддзя, павазе правоў чалавека, інклюзіўнасці і грамадскім удзеле, забяспечваючы адначасова як недапушчальнасць беспакаранасці, так і легітымнасць будучага дэмакратычнага правапарадку ў Беларусі.

37 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/48/60 (Geneva: United Nations, 2021), para. 24

Механізмы прыцягнення да адказнасці, якія могуць быць задзейнічаныя да дэмакратычнага транзіту

У сённяшняй сітуацыі, да дэмакратычнага транзіту і пры немагчымасці дзейнічаць у беларускай юрысдыкцыі, пытанні прыцягнення да адказнасці знаходзяцца ў жорсткіх абмежавальных межах. Маецца абмежаваны набор механізмаў і інструментаў, выбар якіх абумоўлены ў першую чаргу наяўнымі магчымасцямі, якія не заўсёды адпавядаюць мэце максімальна эфектыўнага прыцягнення да адказнасці.

Пры гэтым важна сказаць, што ўсе даступныя на сённяшні дзень інструменты прыцягнення да індывідуальнай крымінальнай адказнасці ўжо задзейнічаны: Міжнародны крымінальны суд, механізм універсальнай юрысдыкцыі.

Міжнародны крымінальны суд

30 верасня 2024 года Літва перадала ў Міжнародны крымінальны суд на разгляд сітуацыю, звязаную з Беларуссю.³⁸ Вялікі ўклад у адвакацкую работу па перадачы сітуацыі ўнеслі Прадстаўніцтва па транзіце Аб'яднанага пераходнага кабінета і Нацыянальнае антыкрызіснае ўпраўленне.³⁹ У сваім звароце Літва ўказвае, што існуюць разумныя падставы меркаваць, што, пачынаючы з красавіка 2020 года і як мінімум з 1 мая 2020 года, учыняюцца злачынствы супраць чалавечнасці, уключаючы дэпартацыю, пераслед і іншыя бесчалавечныя дзеянні. Часткова яны працягваюць здзяйсняцца і дагэтуль. Такія злачынствы былі ўчынены ў адносінах да грамадзянскага насельніцтва Беларусі па ўказанні вышэйшага палітычнага кіраўніцтва, кіраўнікоў праваахоўных органаў і ваеннага камандавання Беларусі, частка элементаў гэтых злачынстваў была ўчынена на тэрыторыі Літвы, што і абгрунтоўвае часовую, тэрытарыяльную і прадметную юрысдыкцыю Суда.

2 кастрычніка 2024 года было прынята рашэнне аб перадачы сітуацыі ў Палату папярэдняй вытворчасці для папярэдняга вывучэння сітуацыі, каб вызначыць, ці ёсць падставы для пачатку расследавання.⁴⁰ Пасля гэтага, у Офіс Пракурора была перададзена дадатковая інфармацыя аб меркаваных злачынствах шэрагам недзяржаўных суб'ектаў: Міжнароднай платформай для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці, беларускімі і міжнароднымі праваабарончымі арганізацыямі, міжнароднай няўрадавай арганізацыяй «Рэпарцёры без межаў».

12 сакавіка 2026 года Офіс пракурора аб'явіў аб адкрыцці расследавання.⁴¹ Офіс пракурора палічыў, што існуюць разумныя падставы меркаваць, што прымусовыя дзеянні, якія прывялі да дэпартацыі, уяўлялі сабой частку сістэматычнай лініі паводзінаў супраць рэальных ці меркаваных супернікаў

38 Government of the Republic of Lithuania, State Party Referral of the Situation in Belarus to the International Criminal Court (Vilnius: Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 2024), <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-09/2024-09-30-state-party-referral-lithuania.pdf>

39 Інформацыйны портал Freedom, Как готовили дело против Лукашенко в Гааге, рассказал Латушко: <https://uatv.ua/eto-na-sha-initsiativa-kak-gotovili-delo-protiv-lukashenko-v-gaage-rasskazal-latushko/>

40 International Criminal Court (ICC), Decision Assigning the Situation in the Republic of Lithuania/Republic of Belarus to Pre-Trial Chamber I, ICC-01/24-1 (The Hague: ICC, 2024), <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/24-1>

41 International Criminal Court, Republic of Lithuania/Republic of Belarus. Situation in the Republic of Lithuania/Republic of Belarus: <https://www.icc-cpi.int/lithuania-belarus-20>

беларускіх уладаў. Такія дзеянні ажыццяўляліся як частка дзяржаўнай палітыкі. Офіс пракурора прыйшоў да высновы, што меркаваныя злачынствы, учыненыя ўладамі, заахвочваліся або ўхваляліся на самых высокіх кіраўнічых узроўнях і з'яўляюцца часткай шырокамаштабнай і сістэматычнай атакі на грамадзянскае насельніцтва.

Маштаб расследавання ахоплівае выключна трансгранічныя злачынствы, гэта значыць любыя мінулыя і бягучыя меркаваныя злачынствы, учыненыя з 1 мая 2020 года ў Беларусі, пры ўмове, што як мінімум адзін элемент злачынства быў учынены на тэрыторыі Літвы. Такім чынам, расследаванне ахоплівае злачынствы супраць чалавечнасці, такія як дэпартацыя, а таксама пераслед праз дэпартацыю ў дачыненні да любой ідэнтыфікаванай групы або супольнасці па палітычных матывах, як мяркуецца, здзейсненыя рэжымам Лукашэнкі.

Далей, зыходзячы з палажэнняў Рымскага статута, правіл працэдуры і практыкі МУС магчымы наступныя сцэнары:

- Рашэнне аб не выдачы ордэр(аў) і закрыцці расследавання (арт. 53(2)). У ходзе расследавання Пракурор можа прыйсці да высновы аб адсутнасці дастатковых падстаў для пачатку крымінальнага пераследу, паколькі:
 - а) няма дастатковых прававых або фактычных падстаў для запытвання ордэра, гэта значыць недастаткова доказаў віны канкрэтных асоб;
 - б) справа з'яўляецца недапушчальнай на падставе артыкула 17, гэта значыць Пракурор можа перагледзець сваё меркаванне адносна крытэрыю прымальнасці — ці трапляе наогул запыт пад юрысдыкцыю МУС;
 - в) Пракурор можа вырашыць, што крымінальны пераслед не адпавядае інтарэсам правасуддзя з улікам усіх абставін.
- У такім выпадку Пракурор паведамляе Палаце папярэдняй вытворчасці (далей — Палата) аб сваім рашэнні. Далей Літва можа папрасіць Палату звярнуцца да Пракурора з просьбай перагледзець сваё рашэнне. У выпадку, калі Пракурор прыняў рашэнне на падставе крытэра неадпаведнасці інтарэсам правасуддзя — Палата мае права сама перагледзець такое рашэнне.
- Рашэнне аб выдачы ордэр(аў) на арышт канкрэтных службовых асоб. Рашэнне аб выдачы ордэраў прымаецца Палатай. Пры гэтым важна разумець, што нават калі ордэр выдадзены, ён можа быць адкліканы на стадыях пасля арышту: калі не пацвердзіліся абвінавачанні падчас папярэдняга зацвярджэння абвінавачанняў Палатай (працэдура перад пачаткам судовага разбору) або калі Пракурор зняў абвінавачанні пасля пачатку судовага разбору (можа гэта зрабіць толькі з дазволу Палаты).
- У якасці альтэрнатывы запыту ордэра на арышт Пракурор можа звярнуцца ў Палату папярэдняй вытворчасці з просьбай выдаць загад аб яўцы (арт. 58(7)). Розніца ў тым, што загад аб яўцы, у адрозненне ад ордэра, не прадугледжвае затрымання і прымусовай дастаўкі ў суд. Ён уручаецца асабіста асобе і мяркуецца, што асоба павінна з'явіцца ў суд добраахвотна.

Важна разумець, што нават калі ажыццявіцца самы аптымістычны сцэнар і будуць выдадзены ордэры або ордэр хаця б на аднаго чалавека, гэта будзе азначаць станоўчыя зрухі ў прыцягненні да адказнасці гэтага аднаго, але дакладна не будзе максімальна магчымым вырашэннем праблемы прыцягнення да адказнасці за падзеі, звязаныя з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 і пост-перыядам. Асноўны цяжар у гэтым сэнсе ў любым выпадку ляжа на нацыянальных суды (гл. частку 4 гэтага дакумента). Гэта ж падкрэслівае і Група незалежных экспертаў ААН па Беларусі ў сваёй нядаўняй

справаздачы па адказнасці.⁴²

Нават у выпадку выдачы ордэра(аў) Міжнароднага крымінальнага суда іх практычнае выкананне ва ўмовах захавання дзейнага рэжыму ўяўляецца вельмі цяжкім. Разам з тым, важна ўлічваць, што ордэры МУС не маюць тэрміну даўніны і захоўваюць юрыдычную сілу бестэрмінова да моманту іх выканання або адмены самім Судом.

Гэта азначае, што пытанне міжнароднай крымінальнай адказнасці не губляе актуальнасці з цягам часу і будзе захоўваць прававое і палітычнае значэнне, у тым ліку ў кантэксце будучага дэмакратычнага транзіту ў Беларусі. Юрыдычныя аспекты наступстваў наяўнасці ордэраў МУС пасля дэмакратычнага транзіту разглядаюцца ў частцы 4 гэтага дакумента. Аднак і да транзіту значэнне такога ордэра не варта прымяняць.

Юрыдычнае значэнне гэтага заключаецца ў тым, што наяўнасць дзеючага ордэра захоўвае, няхай і гіпатэтычную, магчымасць арышту. Сам факт ажыццяўлення правасуддзя (няхай і ў такім абмежаваным выглядзе) у адносінах да вышэйшых службовых асоб асабліва важны, паколькі дэманструе прынцып роўнасці ўсіх перад законам і пацвярджае, што нават прадстаўнікі вышэйшай улады не валодаюць абсалютнай беспакаранасцю.

Акрамя таго, прызнанне з боку не толькі ААН, але і Міжнароднага крымінальнага суда факта ўчынення міжнародных злачынстваў у сувязі з падзеямі вакол выбараў 2020 года і наступнага перыяду істотна павышае юрыдычную значнасць сітуацыі ў Беларусі і ўзмацняе падставы для прыцягнення беларускіх службовых асоб да адказнасці ў межах іншых магчымых механізмаў, у тым ліку на нацыянальным узроўні.

Выдача ордэраў таксама будзе мець маральнае і псіхалагічнае значэнне як для ахвяр, у якасці хаця б частковай сатысфакцыі і адчування справядлівасці, так і для абвінавачаных як дадатковы фактар ціску.

Палітычнае значэнне заключаецца ў тым, што наяўнасць дзейнага ордэра Міжнароднага крымінальнага суда, выдадзенага, напрыклад, у дачыненні да А. Лукашэнкі ці вышэйшых службовых асоб сілавых ведамстваў, можа стаць адным з фактараў расколу ўнутры эліт. Гэта асабліва актуальна з улікам магчымага сцэнара, пры якім паўнацэннаму дэмакратычнаму транзіту будзе папярэднічаць гібрыдны этап з удзелам часткі прадстаўнікоў дзейнай улады.

У падобных умовах ордэр МУС здольны ператварыцца ў інструмент унутранага ціску і палітычнага гандлю, паколькі рызыка магчымай выдачы Суду з боку ўчорашніх саюзнікаў становіцца цалкам рэальным фактарам. Акрамя таго, сам факт правядзення папярэдняга расследавання па Беларусі ў рамках МУС ужо выводзіць беларускі парадак дня на больш высокі ўзровень міжнароднай увагі, а выдача ордэраў можа дадаткова ўзмацніць цікавасць міжнароднай супольнасці да сітуацыі ў Беларусі, што мае асаблівае значэнне ў цяперашніх умовах.

Універсальная юрысдыкцыя

Зыходзячы з практыкі⁴³ поспех спраў у рамках універсальнай юрысдыкцыі залежыць ад сукупнасці некалькіх фактараў:

- Па-першае, дзяржава, у якой адкрываецца расследаванне, не проста мае палажэнні аб універсальнай юрысдыкцыі ў сваім заканадаўстве (гэты факт сам па сабе не з'яўляецца вырашальным), але мае напрацаваную практыку па такіх

42 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025), para. 73

43 See TRIAL International, Universal Jurisdiction Annual Review (UJAR), <https://trialinternational.org/universal-jurisdiction-tools/universal-jurisdiction-annual-review-ujar/>

справах. Такім чынам, спецыяльна падрыхтаваны персанал і нярэдка спецыяльныя падраздзяленні.

- Па-другое, абвінавачаны знаходзіцца на тэрыторыі гэтай дзяржавы ці ў юрысдыкцыі, адкуль верагодная яе выдача.
- Па-трэцяе, наяўнасць сведкаў, якія гатовы прымаць удзел у расследаванні.
- Па-чацвёртае, палітычная воля, якая, у сваю чаргу, шмат у чым залежыць ад папярэдніх трох фактараў.

У беларускай сітуацыі злучэнне ўсіх гэтых фактараў у рамках адной справы пакуль застаецца складанай задачай і патрабуе далейшай сістэмнай працы па дакументаванні, міжнароднай адвакацыі і ўзаемадзеянні з нацыянальнымі праваахоўнымі органамі замежных дзяржаў. Разам з тым, Экспертная група ААН па Беларусі адзначае⁴⁴, што ёй вядома як мінімум пра шэсць юрысдыкцый, у якіх рабіліся спробы ўзбуджэння справаў, звязаных з беларускай сітуацыяй. Хоць на дадзены момант ні адна з гэтых спраў яшчэ не дайшла да стадыі вылучэння фармальнага абвінавачання і выдачы ордэра на арышт, сама іх наяўнасць сведчыць аб захаванні міжнароднай цікавасці да пытанняў адказнасці і наяўнасці патэнцыялу для далейшага развіцця падобных працэсаў.

Trial International таксама звяртае ўвагу на тое, што ў асобных дзяржавах, уключаючы, напрыклад, Германію, дзе ініцыююцца працэсы ў рамках універсальнай юрысдыкцыі, узаемадзеянне нацыянальных органаў з IAPB і Экспертнай групай ААН па Беларусі па пытаннях перадачы доказаў у адносінах да канкрэтных пацярпелых застаецца абмежаваным. Гэта ўказвае на неабходнасць далейшага ўмацавання механізмаў міжнароднага супрацоўніцтва, каардынацыі і даверу паміж нацыянальнымі органамі расследавання і міжнароднымі ініцыятывамі, якія працуюць па беларускай сітуацыі.⁴⁵

Найбольш вядомым публічным прыкладам з'яўляецца расследаванне, адкрытае ў Літве па заяве беларуса Максіма Харашына, якую ён падаў у лістападзе 2020 года. Генеральная пракуратура Літвы распачала расследаванне ў дачыненні да беларускіх службовых асобаў па фактах меркаваных катаванняў. Па стане на 2024 год паводле інфармацыі са СМІ, Пракуратура сабрала пасведчанні 60 ахвяр і ідэнтыфікавала дзясяткі меркаваных злачынцаў.⁴⁶ Юрыдычнай камандай Офіса Святланы Ціханойскай, нараўне з беларускімі праваабарончымі арганізацыямі, таксама вялася сістэзная праца па зборы і перадачы матэрыялаў па больш за 10 заявах аб узбуджэнні крымінальнай справы ў рамках універсальнай юрысдыкцыі ў Генеральную пракуратуру Літоўскай Рэспублікі.

Важным прэцэдэнтам у развіцці практыкі ўніверсальнай юрысдыкцыі па беларускай сітуацыі стала справа Юрыя Гараўскага, разгледжаная швейцарскім судом у 2023 годзе. Хаця справа не звязаная непасрэдна з падзеямі пасля прэзідэнцкіх выбараў 2020 года, яна тычыцца меркаванага дачынення прадстаўнікоў рэжыму А. Лукашэнкі да гвалтоўных знікненняў палітычных апанентаў у канцы 1990-х гадоў. Пасля пераезду ў Швейцарыю Ю. Гараўскі запытаў міжнародную абарону і даў свае паказанні.

Нягледзячы на вынясенне апраўдальнага прысуду ў сувязі з недастатковасцю доказаў індывідуальнай віны Гараўскага, сам разгляд справы меў істотнае значэнне як адзін з першых выпадкаў судовага разбору ў рамках універсальнай юрысдыкцыі ў дачыненні да злачынстваў, звязаных з беларускім рэжымам. Акрамя таго, суд фактычна прызнаў наяўнасць гвалтоўных знікненняў палітычных апанентаў у перыяд праўлення А. Лукашэнкі.⁴⁷ Гэта справа дэманструе важнасць далейшай сістэмнай работы па зборы доказаў, міжнароднаму супрацоўніцтву і падтрымцы пацярпелых і сведкаў.

44 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025), para. 76

45 TRIAL International, Universal Jurisdiction Annual Review 2025 (UJAR 2025) (Geneva: TRIAL International, 2025), https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2025/04/03_TRIAL_UJAR_2025_FINAL_DIGITAL.pdf

46 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), Paths to Accountability for Belarus (The Hague: IAPB, 2025), 64, https://iapbelarus.org/app/uploads/2025/10/Paths-for-Accountability_EN.pdf

47 TRIAL International, «Belarus: Acquittal of Lukashenko Regime Henchman in Switzerland» TRIAL International, <https://trialinternational.org/latest-post/belarus-acquittal-of-lukashenko-regime-henchman-in-switzerland/>

У жніўні 2025 года стала вядома, што ў Нямеччыну па праграме рэпатрыяцыі пераехаў былы начальнік апэратыўна-рэжымнай часткі калоніі №2 Бабруйска Зміцер Шынвізе.⁴⁸ У кастрычніку 2025 года ў медыя з'явілася інфармацыя аб тым, што арганізацыя BelPol звярнулася ў Міністэрства юстыцыі ФРГ і са спасылкай на атрыманы адказ паведамляе, што Федэральнае ведамства крымінальнай паліцыі Германіі праводзіць праверку і расследуе магчымае дачыненне Шынвізе да злачынстваў супраць чалавечнасці.⁴⁹ Зыходзячы з таго, што Германія якраз адносіцца да краін з развітой практыкай спраў ў рамках універсальнай юрысдыкцыі, гэты выпадак можа стаць першым паспяховым.

Юрыдычная каманда Офіса Святланы Ціханоўскай таксама знаходзіцца ў камунікацыі па гэтым пытанні з нямецкімі праваабарончымі арганізацыямі і партнёрамі ў Германіі, уключаючы прадстаўнікоў знешнепалітычных структур, разглядаючы развіццё такіх працэсаў як важны элемент міжнародных намаганняў па забеспячэнні адказнасці за грубыя парушэнні правоў чалавека ў Беларусі.

Разам з тым важна разумець, што механізм універсальнай юрысдыкцыі з'яўляецца дадаткам, і не можа замяніць прыцягненне беларускіх службовых асоб да адказнасці на нацыянальным узроўні. Да дэмакратычнага транзіту механізм універсальнай юрысдыкцыі застаецца адным з нямногіх даступных міжнародна-прававых інструментаў, якія даюць магчымасць захоўваць і прасоўваць працэсы прыцягнення да адказнасці за грубыя парушэнні правоў чалавека, учыненыя ў Беларусі. Пасля дэмакратычнага транзіту яго значэнне можа выявіцца ў якасці інструмента міжнароднага супрацоўніцтва і дадатковага механізму пераследу асобных асоб, якія знаходзяцца за межамі Беларусі, у выпадках, калі іх прыцягненне да адказнасці ў нацыянальнай юрысдыкцыі будзе ўскладнена ці немагчыма.

Дапаможныя механізмы і дакументаванне

У верасні 2020 года 17 дзяржавамі-членамі АБСЕ ў адносінах да Беларусі быў уведзены ў дзеянне Маскоўскі механізм АБСЕ. Ужо ў лістападзе 2020 года была прадстаўлена справаздача па яго выніках.⁵⁰ Шмат у чым грунтуючыся на рэкамендацыях гэтай справаздачы, былі створаны два важныя дапаможныя механізмы для мэт прыцягнення да адказнасці вінаватых: група незалежных экспертаў ААН па становішчы ў галіне правоў чалавека ў Беларусі і Міжнародная платформа для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці (International Accountability Platform for Belarus, IAPB).

1. Група незалежных экспертаў ААН па становішчы ў галіне правоў чалавека ў Беларусі

Першапачаткова, у сакавіку 2021 года Рада па правах чалавека ААН стварыў спецыяльны мандат УВКПЧ⁵¹ па разглядзе пытання аб становішчы ў галіне правоў чалавека ў Беларусі: камісія з трох экспертаў. У красавіку 2022 года мандат быў працягнуты яшчэ на 1 год.

У сакавіку 2024 года статус механізма быў зменены, а мандат пашыраны. Рада па правах чалавека паставіла стварыць групу з трох незалежных экспертаў па сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі, якія павінныя быць прызначаныя

48 Nasha Niva, «Shynvize Is a Complete Sadist»: One of the Most Notorious Bobruisk Prison Colony Officials Has Relocated to Germany,» Nasha Niva, <https://nashaniva.com/ru/374504>

49 Pozirk, «Statement by the Human Rights Coalition on the Forced Expulsion from the Republic of Belarus of Persons Released as a Result of Pardon,» Pozirk, <https://pozirk.online/en/news/168211/>

50 Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Transitional Justice and Reconciliation: Guidelines for the Western Balkans (Warsaw: OSCE/ODIHR, 2020), <https://odihr.osce.org/odihr/469539>

51 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), OHCHR Examination of the Human Rights Situation in Belarus, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/ohchr-belarus/index>

Старшынёй Рады па правах чалавека.⁵² Такім чынам, у адрозненне ад папярэдняга, калі эксперты працавалі пад эгідай Вярхоўнага камісара па правах чалавека, новы мандат мяркуюць іх дзейнасць у якасці больш незалежнай структуры. Цяпер яны прадстаўляюць даклады ад свайго імя. Мандат групы быў працягнуты 30 сакавіка 2026 года на 61-й сесіі Рады па правах чалавека ААН.⁵³

Мандат Групы экспертаў ААН па Беларусі ўключае: расследаванне і ўстанаўленне фактаў, абставін і першапрычын усіх меркаваных парушэнняў учыненых у Беларусі з 1 мая 2020 года; збор і захаванне доказаў і, па магчымасці, выяўленне вінаватых з мэтай правядзення адпаведных судовых і іншых разбораў, уключаючы крымінальны пераслед у судах і трыбуналах, якія валодаюць адпаведнай юрысдыкцыяй; вынясенне рэкамендацый, у прыватнасці, адносна мер па прыцягненні да адказнасці; узаемадзеянне і абмен інфармацыяй з усімі зацікаўленымі бакамі.

Важна адзначыць, што ў межах Рады па правах чалавека ААН падобных дзейных мандатаў па свеце ўсяго 15.⁵⁴ Той факт, што адзін з іх — па сітуацыі ў Беларусі, з'яўляецца важным дасягненнем адвакацыі беларускай праблемы ў сусветным кантэксце, якое важна захаваць як мага даўжэй.

2. Міжнародная платформа для Беларусі па прыцягненні вінаватых да адказнасці (International Accountability Platform for Belarus, IAPB).

IAPB⁵⁵ была створана ў сакавіку 2021 года пры падтрымцы значнай колькасці еўрапейскіх дзяржаў, ЕС і ЗША і ўяўляе сабой кансорцыум няўрадавых арганізацый, як беларускіх, так і міжнародных, уключаючы Дацкі інстытут супраць катаванняў DIGNITY як вядучага сузаснавальніка.

Базавая мэта IAPB — збор, кансалідацыя, праверка і захоўванне інфармацыі і доказаў парушэнняў правоў чалавека, звязаных з прэзідэнцкімі выбарамі 2020 г. і да сённяшняга дня, якія з'яўляюцца міжнароднымі злачынствамі паводле міжнароднага права, для падтрымкі будучых працэсаў на міжнародным і нацыянальным узроўнях. На дадзеным этапе IAPB таксама рыхтуе матэрыялы для выкарыстання органамі следства і пракуратуры трэціх краін у рамках універсальнай юрысдыкцыі, а таксама Міжнародным крымінальным судом.

Такім чынам, ключавая роля абодвух механізмаў, асабліва на сённяшнім этапе, калі немагчыма працаваць у беларускай юрысдыкцыі — дакументаванне злачынстваў і захаванне доказаў.

За час мандата пад эгідай УВКПЧ Група экспертаў правяла 657 інтэрв'ю з ахвярамі, сведкамі, няўрадавымі арганізацыямі, журналістамі, юрыстамі і медыкамі, сабрала больш за 5.400 адзінак інфармацыі і доказаў, і атрымала 229 пісьмовых паведамленняў.⁵⁶ У рамках пашыранага мандата, у якасці Групы незалежных экспертаў на момант лютага 2025 года (першая справаздача ў рамках змененага мандата і статусу) было праведзена 192 інтэрв'ю і сабрана 2.277 адзінак інфармацыі

52 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Group of Independent Experts on the Human Rights Situation in Belarus, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/gie-belarus/index>

53 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/RES/61/26 (Geneva: United Nations, 2026), <https://docs.un.org/ru/A/HRC/RES/61/26>

54 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem, and Israel, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-is>

55 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), International Accountability Platform for Belarus, <https://iapbelarus.org/>

56 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Situation of Human Rights in Belarus in the Run-Up to the 2020 Presidential Election and in Its Aftermath, A/HRC/55/61 (Geneva: United Nations, 2024), para. 5

і доказаў.⁵⁷

IAPB мае дзве базы задакументаваных сведчанняў і доказаў: закрытую, са сведчаннямі, якія базуюцца на інтэрв'ю з ахвярамі і сведкамі, і базу з доказамі, атрыманымі з адкрытых крыніц.

На момант сакавіка 2026 года (дата апошняга справаздачнага перыяду) IAPB мае вынікі 3.351 інтэрв'ю з ахвярамі і сведкамі і 38.146 дакументаў у закрытай базе доказаў. 1.150 чалавек з апытаных падпісалі згоду аб раскрыцці інфармацыі трэцім асобам. У базе доказаў з адкрытых крыніц сабрана больш за 2.199.397 адзінак з 1.124 крыніц. З іх: больш за 420.500 відэа, 1.051.355 відарысаў і 726.732 тэкставых матэрыялаў.⁵⁸

IAPB адзначае ў якасці асноўных рызык і выклікаў для працы па дакументаванні і захаванні доказаў наступныя:

- Пастаянны ціск і ўмовы, у якіх працуюць беларускія праваабарончыя арганізацыі, якія ўдзельнічаюць у працы IAPB;
- Асцярогі ахвяр адносна бяспекі. Ахвяры часта разрываюцца паміж жаданнем зрабіць уклад у працэс дасягнення справядлівасці і гарантаваць сваю бяспеку;
- Праблемы фінансавання. Зніжэнне аб'ёмаў фінансавання з боку донараў негатыўна ўплывае на ініцыятывы па прыцягненні да адказнасці, бо ўзмацняецца ціск на шырэйшы сектар грамадзянскай супольнасці, які падтрымлівае такія ініцыятывы. Замарозка фінансавання з боку ЗША ў студзені 2025 года, за якой рушылі ўслед скарачэнні дапамогі з боку некалькіх еўрапейскіх дзяржаў, стварылі дадатковую нявызначанасць. Усё гэта негатыўна ўплывае на ўстойлівасць і працу IAPB.⁵⁹

Спецдакладчык па ўстанаўленні ісціны і правасуддзі Бернар Дзюэма прысвяціў дакументаванню сур'ёзных парушэнняў правоў чалавека асобны даклад. У ім асабліва падкрэсліваецца роля грамадзянскай супольнасці ў працэсе дакументавання, а таксама ключавое значэнне сабраных доказаў для працы камісій па ўстанаўленні ісціны.⁶⁰

Акрамя гэтага, Спецдакладчык асабліва адзначае, што хаця інфармацыя, сабраная ў выніку дакументавання, з'яўляецца асновай працэсаў прыцягнення да адказнасці, ёй рэдка надаецца першачарговая ўвага, а часта яна і зусім ігнаруецца пры распрацоўцы, фінансаванні, рэалізацыі і маніторынгу праграм правасуддзя пераходнага перыяду.⁶¹

Спецдакладчык Б. Дзюэма вылучае наступныя дзве асноўныя праблемы:

- знішчэнне і фальсіфікацыя;
- страта доказаў з-за несвоечасовага дакументавання і ўскосных фактараў.⁶²

57 United Nations Human Rights Council, Report of the Group of Independent Experts on the Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/58/68 (Geneva: United Nations, 2025), para. 8

58 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), Tenth Progress Report: October 2025 to March 2026 (The Hague: IAPB, 2026), <https://iapbelarus.org/app/uploads/2026/05/IAPB-10th-Progress-report-April-2026.pdf>

59 Ibid., 23-24

60 United Nations Human Rights Council, Enhancement of International Cooperation in the Field of Human Rights, A/HRC/60/32 (Geneva: United Nations, 2025), para. 50

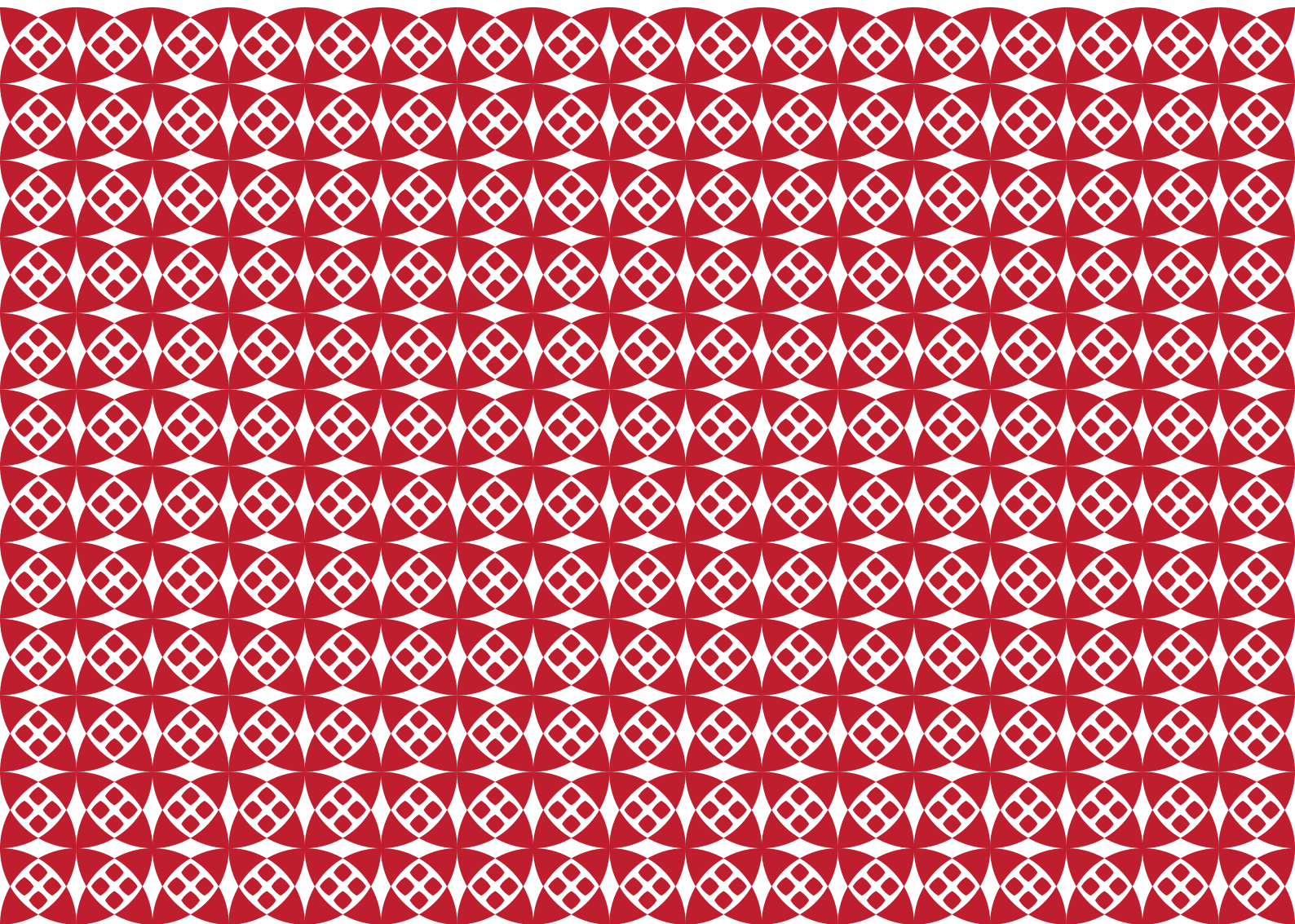
61 Ibid., para. 15

62 Ibid., paras. 54-60

Гэта праблема якраз датычыцца сітуацый, калі паміж дакументаваннем і пачаткам працэсу пераходнага правасуддзя праходзіць шмат часу.

Улічваючы гэта, у беларускай сітуацыі наяўнасць ІАРВ — гэта вялікая перавага. Разам з тым, важна разумець, што асноўныя доказы, уключаючы архівы, і паказанні сведак будуць даступныя толькі пасля транзіту. І забеспячэнне іх захавання — асобная вялікая задача ў рамках стратэгіі пераходнага правасуддзя.

Пры гэтым невядома, колькі яшчэ будзе падтрымлівацца праца ІАРВ і мандат Групы экспертаў ААН. Незалежна ад гэтага, вельмі важнай задачай з'яўляецца захаванне ўсёй інфармацыі ў перыяд пасля заканчэння працы гэтых механізмаў і да дэмакратычнага транзіту. Пры гэтым у залежнасці ад таго, як і пры якіх умовах будзе праходзіць дэмакратычны транзіт, важна, каб доступ да інфармацыі не быў перададзены суб'ектам, якія могуць нядобрасумленна паставіцца да яе захавання.

Механізмы прыцягнення да адказнасці пасля дэмакратычнага транзіту: выклікі і магчымыя рашэнні — нацыянальны ўзровень

Асноўная адказнасць па забеспячэнні крымінальнага пераследу ў выпадку грубых парушэнняў правоў чалавека ляжыць на дзяржаве. Мяркуюцца, што калі нацыянальная судовая сістэма можа зладзіцца, то неабходнасці ў міжнародным кампаненце (міжнародныя ці гібрыдныя трыбуналы) няма. Яны, як правіла, ажыццяўляюць камплементарную (МКС) або канкуруючую (трыбуналы ad hoc) юрысдыкцыю ў выпадку, калі дзяржава не ў стане або не хоча ажыццяўляць эфектыўны пераслед.

Акрамя гэтага, міжнародныя механізмы могуць ажыццяўляць пераслед толькі вельмі вузкага кола асоб — у асноўным вышэйшых службовых асоб, у тым ліку з-за абмежаваных рэсурсаў (гл. падрабязней ніжэй у частцы пра міжнародны ўзровень пераследу пасля транзіту).

Пераслед асноўнай колькасці меркаваных злачынцаў магчыма ажыццяўляць толькі ў нацыянальнай юрысдыкцыі. Такім чынам, у выпадку з Беларуссю, незалежна ад наяўнасці міжнароднага кампанента, асноўны цяжар па прыцягненні да адказнасці ляжа на нацыянальных судах. Экспертная група ААН па Беларусі падкрэслівае камплементарны характар міжнародных механізмаў і працэдуры ў трэціх краінах (універсальная юрысдыкцыя) і зазначае, што садзейнічанне ўмацаванню механізмаў для пераследу ў Беларусі будзе мець вырашальнае значэнне для аднаўлення даверу беларусаў і беларусаў да ўласных нацыянальных інстытутаў, у прыватнасці да судовай сістэмы.⁶³

Улічваючы ўмовы нявызначанасці, цяпер уяўляецца магчымым і неабходным паглядзець на працэс прыцягнення да адказнасці праз прызму праблем і выклікаў і акрэсліць два базавыя аспекты, звязаныя з арганізацыяй працэсу прыцягнення да адказнасці на нацыянальным узроўні, якія маюць ключавое значэнне ў пераадоленні гэтых праблем.

Праблемы і выклікі

Прыцягненне да адказнасці ў межах пераходнага правасуддзя адбываецца ў спецыфічных умовах:

- грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека прыводзяць да вялікай колькасці падазраваных і вялікай колькасці ахвяр;
- сістэма юстыцыі ў краіне, у якой адбываюцца такія парушэнні часта пераўтвораная папярэдняй уладай у частку рэпрэсіўнага апарата (менавіта такая сітуацыя мае месца ў Беларусі);
- у сітуацыі пераходу часта не хапае фінансавых і чалавечых рэсурсаў для якасных працэдур;
- у залежнасці ад таго, як менавіта адбыўся транзіт, у многіх выпадках на пераходным этапе папярэдні рэжым яшчэ не поўнаасцю страціў свае магчымасці;

63 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025), para. 79

- у новай улады можа не хапаць палітычнай волі, каб вырашаць праблему прыцягнення да адказнасці ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі.⁶⁴

Спецдакладчык па ўстанаўленні ісціны і правасуддзі, Фабіян Сальвіёлі выдзяляе тры групы перашкод, якія ўплываюць на прыцягненне да адказнасці на нацыянальным узроўні і ствараюць умовы для заахвочвання беспакаранасці:

1. Фактычныя перашкоды (дэ факта беспакаранасць): недахоп фінансавых і чалавечых рэсурсаў, недастатковасць тэхнічнага і інстытуцыйнага патэнцыялу, адсутнасць механізмаў, якія гарантуюць бяспечны ўдзел пацярпелых і сведак у расследаваннях і крымінальным пераследзе асоб, абвінавачаных у сур'ёзных парушэннях правоў чалавека, ціску, запалохванні і пагрозы ў дачыненні да меншасцяў.⁶⁵
2. Юрыдычныя перашкоды (дэ-юрэ беспакаранасць): амністыі і імунітэты, прымяненне нормаў аб тэрмінах даўнасці, памілаванне, вызваленне ад пакарання і льготы, звязаныя з выкананнем судовага прысуду, альтэрнатыўныя пакаранні замест турэмнага зняволення, пакаранні, несумяшчальныя з сур'ёзнасцю злачынстваў, недасканаласць крымінальнага заканадаўства ў дачыненні да злачынстваў супраць чалавечнасці, а таксама прыняцце ў вытворчасць слаба або фармальна падрыхтаваных крымінальных спраў з мэтай недапушчэння іх разгляду міжнароднымі крымінальнымі трыбуналамі.⁶⁶
3. Палітычныя перашкоды: адмова супрацоўнічаць з міжнароднымі судовымі ўстановамі, заключэнне пагадненняў, якія супярэчаць міжнародным стандартам, у тым ліку зніжэнне стандартаў пераходнага правасуддзя як частка пагаднення аб устанаўленні пераходнага рэжыму.

Адносна апошняга, Спецдакладчык Ф. Сальвіёлі адзначае, што ў шэрагу выпадкаў гэта негатыўна паўплывала на якасць прыцягнення да адказнасці, а таксама на мадэлі і спосабы яе ажыццяўлення. Варта мець на ўвазе, што, хоць дасягненне міру і дэмакратыі з'яўляецца імператывам, стварэнне перашкод для рэалізацыі прыцягнення да адказнасці не толькі супярэчыць міжнароднаму праву, але і часта замацоўвае культуру беспакаранасці і насілля і не садзейнічае прадухіленню новых парушэнняў.⁶⁷

У Палітыцы ЕС па падтрымцы пераходнага правасуддзя падкрэсліваецца, што праблема дэ-юрэ і дэ-факта беспакаранасці патрабуе комплекснага і практыкаарыентаванага падыходу. Ён уключае як заканадаўчыя меры, так і рэформы судовых і праваахоўных органаў і абавязкова павінен уключаць цеснае супрацоўніцтва з ахвярамі і грамадзянскай супольнасцю.⁶⁸

Важным механізмам для вырашэння многіх з фактычных перашкод і ўстаранення дэ-факта беспакаранасці, згодна з агульнапрынятым падыходам як на ўзроўні ААН, так і ЕС, з'яўляецца распрацоўка стратэгіі прыярытэтаў крымінальнага пераследу ў пераходны перыяд.

Для пераадолення юрыдычных перашкод і дэ-юрэ беспакаранасці важна забяспечыць выкананне міжнародных стандартаў, якія датычацца недапушчэння злоўжыванняў нормаў аб вызваленні ад адказнасці і змякчэнні пакарання.

64 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), para. 24

65 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/48/60 (Geneva: United Nations, 2021), paras. 45–61

66 Ibid., paras. 29–44, 54

67 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/48/60 (Geneva: United Nations, 2021), para. 93

68 European External Action Service (EEAS), The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice (Brussels: European Union, 2015), 5, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf

Праца з палітычнымі перашкодамі патрабуе комплекснага падыходу, уключаючы актыўную пазіцыю грамадзянскай супольнасці і асабліва прафесійнай юрыдычнай супольнасці.

У беларускім кантэксце важна адзначыць, што падрыхтоўка да рэалізацыі механізмаў пераходнага правасуддзя ўжо вядзецца дэмакратычнымі сіламі, у прыватнасці Офісам Святланы Ціханоўскай і экспертнай супольнасцю. У супрацоўніцтве з прадстаўнікамі грамадзянскай супольнасці, праваабарончых арганізацый і прафесійнай юрыдычнай супольнасці ўжо распрацаваны: падыходы да забеспячэння адказнасці за сур'ёзныя парушэнні правоў чалавека, канцэпцыя люстрацыі, механізмы кампенсацыі шкоды ахвярам рэпрэсій, а таксама меры па фарміраванні інстытуцыйнай памяці аб учыненых злачынствах.

Такая сумесная работа мае прынцыповае значэнне, паколькі дае магчымасць не толькі загадзя фарміраваць прававыя і інстытуцыйныя асновы будучага пераходнага перыяду, але і забяспечвае ўдзел пацярпелых супольнасцяў і незалежных экспертаў у выпрацоўцы рашэнняў, якія адпавядаюць міжнародным стандартам пераходнага правасуддзя.

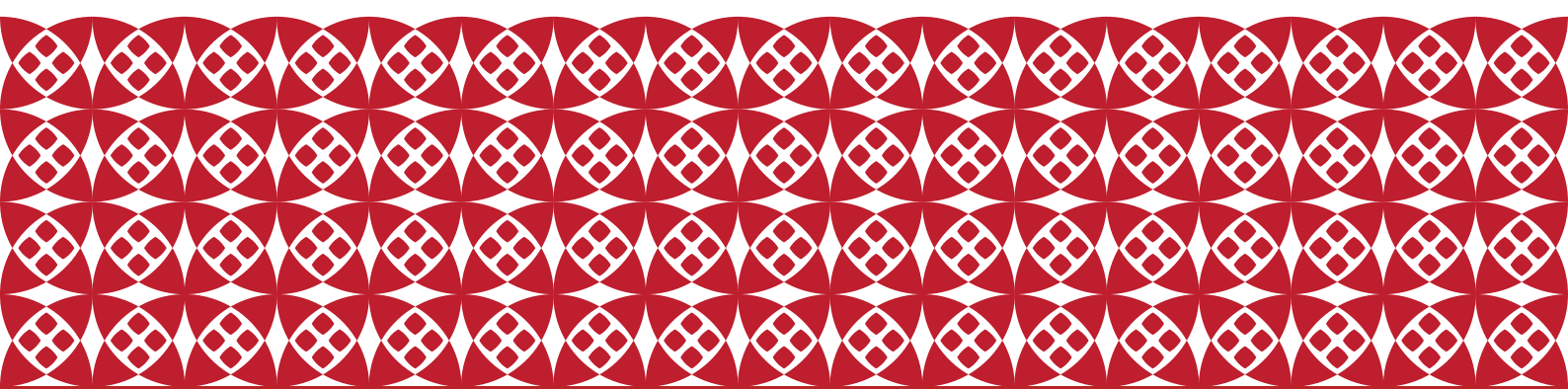
Стратэгія прыярытэтаў крымінальнага пераследу

Спецдакладчык па ўстанаўленні ісціны і правасуддзі Пабла дэ Грэйф прысвяціў стратэгіям прыярытэтаў крымінальнага пераследу на нацыянальным узроўні асобны даклад.⁶⁹ Такія стратэгіі дзейнічаюць і ў рамках працы Офіса Пракурора Міжнароднага крымінальнага суда.⁷⁰

Па сутнасці такая стратэгія азначае вызначэнне накіравання расследаванняў у сітуацыі вялікай колькасці злачынстваў з аднаго боку, і абмежаванасці рэсурсаў з другога. Стратэгія вызначае на якіх справах і расследаваннях трэба канцэнтраватца найперш (у адрозненне ад стандартнага падыходу разгляду спраў у парадку паступлення).

69 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014)

70 International Criminal Court, Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation (The Hague: ICC, 2016), <https://www.icc-cpi.int/news/policy-paper-case-selection-and-prioritisation>; International Criminal Court, Office of the Prosecutor, OTP Prosecutorial Strategy 2009–2012 (The Hague: ICC, 2009), <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/OTPProsecutorialStrategy20092013.pdf>; Héctor Olásolo and Marta Dondé Matute, The Gatekeeper of the ICC: Prosecutorial Strategies for Selecting Situations and Cases at the International Criminal Court, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2784470

Асноўныя рызыкі непрыняцця стратэгіі прыярытэтаў крывінальнага пераследу⁷¹

- распыленне рэсурсаў і дубліраванне расследаванняў;
- нізкая якасць расследаванняў і абвінаваўчых заключэнняў, якое прыводзіць да апраўдальных або мяккіх прысудаў;
- далейшае зніжэнне даверу да судовай сістэмы;
- фактычнае абмежаванне крывінальнай адказнасці, перш за ўсё для высокапастаўленых асоб;
- цяжкасць выяўлення сувязей паміж справамі і сістэмнага характару злачынстваў (асабліва важна ў выпадку з міжнароднымі злачынствамі);
- непрыняцце да ўвагі агульных заканамернасцяў парушэнняў, што вядзе да неўпарадкаваных паказанняў пацярпелых і іх рэтраўматызацыі.

Асноўныя плюсы прыняцця стратэгіі прыярытэтаў крывінальнага пераследу⁷²

- павышэнне эфектыўнасці органаў крывінальнага правасуддзя і даверу да іх;
- зразумелае тлумачэнне прыярытэтаў разгляду спраў для грамадства і пацярпелых. Гэта садзейнічае зніжэнню завышаных чаканняў;
- зніжэнне палітычнага ціску пры прыняцці рашэнняў аб прыцягненні да адказнасці;
- арыентацыя на ўстараненне структурных прычын парушэнняў;
- лепшае выяўленне заканамернасцей віктымізацыі і абарона ўразлівых груп;
- стратэгічнае планаванне і ацэнка, якія ўзмацняюць уклад крывінальнага пераследу ў рэфармаванне і ўмацаванне сістэмы правасуддзя.

71 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), para. 36

72 Ibid., paras. 41-42

Спецдакладчык П. дэ Грэйф асабліва адзначае, што распрацоўка і прыняцце стратэгіі не павінны станавіцца свайго роду «уціхамірвальнай кашуляй» таму што ніякі стратэгічны план не можа ліквідаваць усе непрадбачаныя сітуацыі.⁷³ У сваім дакладзе ён прапануе некалькі сцэнарыяў, асвятліўшы іх асноўныя перавагі і недахопы, з тым, каб распрацоўшчыкі стратэгіі крывінальнага пераследу разумелі наступствы і эфект пэўных варыянтаў рашэнняў (агляд ніжэй складзены на аснове даклада).⁷⁴

Згодна з аналізам Спецдакладчыка, прыклад дзяржаў, у якіх рэалізуюцца спецыяльна распрацаваныя стратэгіі крывінальнага пераследу: Боснія і Герцагавіна, Калумбія. У Аргентыне і Чылі няма прапісанай стратэгіі, але праводзіцца вялікая праца ў гэтым напрамку.

Відавочна, што на практыцы гэта можа быць камбінацыя з некалькіх падыходаў на розных стадыях працэсу прыцягнення да адказнасці.

Міжнародная практыка і падыходы, сфарміраваныя ў рамках ААН, Міжнароднага крывінальнага суда і нацыянальных працэсаў пераходнага правасуддзя, дазваляюць вылучыць некалькі асноўных мадэляў і крытэрыяў такой прыярытызацыі:

1. Справы высокай ступені працэсуальнай гатоўнасці
2. Справы высокай грамадскай і стратэгічнай значнасці
3. Справы аб найбольш сур'ёзных парушэннях
4. Знакавыя і канцэптальныя справы
5. Справы ў адносінах да асоб, якія нясуць найбольшую адказнасць

73 Ibid., paras. 45-46

74 Ibid., paras. 47-74

1. *Справы высокай ступені працэсуальнай гатоўнасці*

Гэта шлях найменшага супраціву для дзяржавы ў транзітным перыядзе. Сярод плюсаў — хуткія эфекты і вынікі правасуддзя з аднаго боку, і мінімізацыя разглядаў з нізкім парогам стандартаў справядлівага суда з другога. Пад гэтымі справамі маюцца на ўвазе самыя перспектыўныя з пункту гледжання канкрэтных працэсуальных вынікаў, якія гатовыя для перадачы ў суд, самыя падрыхтаваныя з пункту гледжання доказаў.

Прыклад класіфікацыі спраў па гатоўнасці з пункту гледжання дастатковасці доказаў — працэс Rules of Road («правілы дарожнага руху») у Босніі і Герцагавіне, які ўзнік у 1996 годзе ў сувязі з падазрэннямі ў адвольных арыштах і абмежаваннях свабоды перамяшчэння ў рамках шэрагу разбораў па злачынствах, здзейсненых у часе вайны, якія здзейснілі падчас вайны.

Баснійскія ўлады былі абавязаны прадстаўляць патэнцыйныя справы аб ваенных злачынствах, злачынствах супраць чалавечнасці і генацыдзе ў Міжнародны трыбунал па былой Югаславіі (далей — МТБЮ), пракуроры якога правяралі матэрыялы спраў з мэтай устанавіць, ці змяшчаюць яны дастатковыя доказы для правядзення далейшага расследавання і магчымага прад'яўлення.

Пасля завяршэння такой праверкі справы вярталіся нацыянальным органам з суправаджальным лістом і літарнай адзнакай (ад «А» да «Н»), якая ўказвае на іх прыдатнасць для далейшага расследавання або судовага разбору.

Найбольш значнымі сярод гэтых адзнак былі «А» (дастатковасць доказаў у дачыненні да абвінавачанага і меркаванага злачынства), «В» (недастатковасць доказаў) і «С» (немагчымасць вызначыць дастатковасць доказаў). У 2004 годзе функцыі МТБЮ ў рамках механізму Rules of the Road былі перададзены новастворанай Пракуратуры Босніі і Герцагавіны.⁷⁵

Разам з тым, на думку Спецдакладчыка П. дэ Грэйфа, такая стратэгія мае і мінусы, у тым ліку доступ да доказаў у дачыненні да якой-небудзь пэўнай групы абвінавачаных можа спарадзіць «перакос» і ствараць адчуванне прадузятасці.⁷⁶ Крытэрыў гатоўнасці справы ці наўрад можа становіцца цэнтральным для пабудовы комплекснай устойлівай стратэгіі.

2. *Справы высокай грамадскай і стратэгічнай значнасці*

У гэтую катэгорыю Спецдакладчыкам аднесены справы, эфектыўнае правасуддзе па якіх можа станоўча паўплываць на грамадскую думку і/ці якія важныя для стратэгічнай літыгацыі. У рускамоўнай версіі дакладу выкарыстоўваецца падзагалавак «рэзанансныя справы», у англамоўнай — тэрмін, які мае некалькі іншае значэнне — «High impact» cases. Па сутнасці рэзанансныя, асабліва важныя і стратэгічныя справы — гэта не зусім адно і тое ж. Так, справа можа не быць рэзананснай для грамадства, але мець вялікае юрыдычнае значэнне для наступных спраў або наадварот, можа мець вялікі грамадскі рэзананс, але не мець вялікага стратэгічнага значэння з юрыдычнага пункту гледжання.

Спецдакладчык прыводзіць у прыклад аргенцінскую справу Сімона, «якая дазволіла пракласці шлях для паўнаважнага судовага пераследу ў краіне пасля многіх гадоў тупіковай сітуацыі, абумоўленай законамі аб непакаранасці, прынятымі пасля судовых працэсаў над прадстаўнікамі хунты ў 1980-х гадах».⁷⁷

Ён асабліва падкрэслівае праблему выбару такіх спраў і важнасць канкрэтных крытэрыяў, якія могуць быць распрацаваны загадзя, каб адбіраць справы на іх аснове, а не чакаць грамадскага рэзанансу.

75 Human Rights Watch, *Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials before the State Court of Bosnia and Herzegovina* (New York: Human Rights Watch, 2008), <https://www.hrw.org/reports/2008/bosnia0708/bosnia0708web.pdf>

76 United Nations Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56* (Geneva: United Nations, 2014), paras. 49–50

77 *Ibid.*, para. 52

3. *Справы аб найбольш сур'ёзных парушэннях*

У дадзеным выпадку размова ідзе аб найбольш сур'ёзных справах з пункту гледжання наступстваў для ахвяр. Відавочна, што дзеі, якія могуць быць кваліфікаваныя як злачынствы супраць чалавечнасці апырыюцца адносяцца да больш сур'ёзных у параўнанні з іншымі.

Спецдакладчык адзначае, што з аднаго боку, перавага такой стратэгіі ў ажыццяўленні правасуддзя па самых сур'ёзных злачынствах, з другога — на нацыянальным узроўні могуць быць і ёсць некаторыя разыходжанні з тым, што разумеецца пад «найбольш сур'ёжнымі парушэннямі» на міжнародным узроўні.⁷⁸

Хаця калі мы гаворым аб правасуддзі пераходнага перыяду і аб сітуацыі грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека, то якраз лагічна прымяняць крытэрыі сур'ёзнасці парушэнняў, якія існуюць у міжнародным крымінальным праве. Пытанне ў тым, наколькі гэта дазволіць зрабіць прыдатнае права.

Напрыклад, МУС першапачаткова, па сваёй прыродзе і статутным абавязацельствам створаны для прыцягнення да адказнасці за найбольш сур'ёзныя злачынствы, імі абмяжоўваецца яго юрысдыкцыя (арт. 5 Рымскага статута) і гэта ж з'яўляецца адным з крытэрыяў прымальнасці (арт. 17 (1d) Рымскага статута).

У Палітыцы МУС па стратэгіі адбору спраў і прыярытэтызацыі ўказваецца, што ацэнка сур'ёзнасці справы ўключае як колькасныя, так і якасныя крытэры. У прыватнасці, маштаб, прырода, форма ўчынення, колькасць прамых і непрамых ахвяр, ступень урону і ефектаў, якія аказваюцца злачынствамі, у тым ліку псіхалагічнага, геаграфія распаўсюджвання, час (інтэнсіўнасць).⁷⁹ Даследчыкі стратэгіі крымінальнага пераследу Офіса Пракурора падрабязна апісваюць крытэр сур'ёзнасці злачынстваў і выпадкі з практыкі, калі Суд палічыў яго не выкананым.⁸⁰

Тым не менш, у рамках унутрыдзяржаўных разбораў, на думку Спецдакладчыка, такая стратэгія можа пацягнуць адсутнасць правасуддзя па справах, якія не дацягваюць да найбольш сур'ёзных.⁸¹

4. *Знакавыя і канцэптальныя справы*

Спецдакладчыкам вылучаецца і такія крытэр, які ў англамоўнай справаздачы гучыць як «symbolic» or «paradigmatic» cases. Асноўнае пытанне ў тым, чым гэтая катэгорыя спраў адрозніваецца ад рэзанансных, асабліва важных, стратэгічных спраў (асабліва ў рускамоўным перакладзе) і ад спраў аб найбольш сур'ёзных парушэннях.

Спецдакладчык адзначае, што гэта справы, якія могуць «патрасці сумленне» альбо ўсяго чалавецтва, альбо нейкай групы. Аднак з такой стратэгіяй таксама ўзнікаюць праблемы ў плане дакладных крытэрыяў. Звядзенне крытэра да таго, што хвалюе грамадства больш за ўсё багата залежнасцю ад прадужытасці і стэрэатыпаў.

У тэорыі, зазначае Спецдакладчык, можна скласці спіс знакавых спраў, абапіраючыся на такія крытэрыі як цяжар злачынства, геаграфія распаўсюджвання, тыпы парушэнняў, дэмаграфічныя паказчыкі ахвяр і злачынцаў. Але тады гэта не будзе мець дачынення да грамадскай думкі як паказчыка.⁸²

78 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), para. 57

79 International Criminal Court, Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation (The Hague: ICC, 2016), paras. 38–39, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf

80 Héctor Olásolo and Marta Dondé Matute, The Gatekeeper of the ICC: Prosecutorial Strategies for Selecting Situations and Cases at the International Criminal Court, 712–718, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2784470

81 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), para. 57

82 Ibid., paras. 58–70

5. *Справы ў адносінах да асоб, якія нясуць найбольшую адказнасць*

Часцей за ўсё пад такімі асобамі маюцца на ўвазе вышэйшыя службовыя асобы, асобы якія аддаюць загады. У якасці прыкладаў такіх спраў на нацыянальным узроўні Спецдакладчык прыводзіць працэс у Гватэмале над Эфраінам Рыясам Монтан, працэсы 1985 года над членамі хунты ў Аргентыне, судовыя разборы, якія маглі прывесці да выдачы Аўгуста Піначэта, працэсы ў Босніі і Герцагавіне і Калумбіі.

У якасці галоўнага плюса такой стратэгіі выдзяляецца магчымасць наглядна прадэманстраваць прынцып роўнасці перад законам: сам факт таго, што былым лідэрам даводзіцца падпарадкоўвацца дысцыпліне залы суда, важны з выхаваўчага пункту гледжання.

Разам з тым, у гэтай стратэгіі таксама ёсць і мінусы. У тым ліку вузкасць падыходу ў выпадку, калі мець на ўвазе пад такімі асобамі менавіта вышэйшых службовых асоб дзяржавы. Таксама складанасць узнікне калі ранейшая ўлада ці эліты захоўваюць уплыў.⁸³

Адносна вузкасці падыходу важна адзначыць сэнсавыя адценні ў розніцы паміж вышэйшымі службовымі асобамі і асобамі, якія нясуць найбольшую адказнасць і не звужаць кола такіх асоб да вышэйшых службовых. Гэта адпавядае і падыходу МУС, які зыходзіць з таго, што да асоб, якія нясуць найбольшую адказнасць ставяцца не абавязкова асобы, якія займаюць вышэйшыя пасады ў кіраўніцкай іерархіі. Ацэнка ажыццяўляецца ў кожным канкрэтным выпадку, у тым ліку на аснове прыроды супрацьпраўных паводзін, ступені ўдзелу і намеру, наяўнасці дыскрымінацыйных матываў, любога роду злоўжыванні ўладай.⁸⁴

Адсюль, у сваю чаргу, выцякае важны нюанс у розніцы паміж прыцягненнем да адказнасці за непасрэдны ўдзел у злачынстве і за кіраўніцтва ці камандаванне (ад англ. *command responsibility*). Такая норма існуе ў міжнародным крымінальным праве (напрыклад, арт. 28 Рымскага статута), але яна па-рознаму замацоўваецца калі ўвогуле мае месца ў нацыянальным крымінальным заканадаўстве.

Крытэрыі адбору і крытэрыі прыярытэтызацыі спраў: практыка МУС

Важна заўважыць, што крытэры для адбору спраў і для прыярытэтызацыі адабраных спраў — таксама не адно і тое ж. МУС у сваёй працы выдзяляе тры асноўныя крытэрыі адбору спраў (калі апусціць пытанні юрысдыкцыі, прымальнасці і інтарэсаў правасуддзя):

1. цяжар злачынства,
2. ступень адказнасці пэўных злачынцаў і
3. рэпрэзентатыўнасць і характар абвінавачванняў.⁸⁵

Далей ён апісвае стратэгічныя і аперацыйныя крытэры прыярытэтызацыі гэтых спраў, у тым ліку: у тым ліку, колькасць і даступнасць доказаў, магчымасць ажыццяўлення разбору на працягу разумнага тэрміну, бяспекі ў мясцовасці, дзе Офіс збіраецца працаваць і дзе жывуць людзі, якія супрацоўнічаюць з МУС.⁸⁶

Вядома, практыка і працэдура МУС мае іншую прыроду ў параўнанні з нацыянальнымі судамі і сістэмай расследавання, аднак МУС задае стандарты працы з міжнароднымі злачынствамі, дэманструе логіку і сэнсы, якія ўкладаюцца ў тым ліку і ў прыярытэтызацыю. У тым ліку, у Палітыцы МУС па

83 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), paras. 63–64

84 International Criminal Court, Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation (The Hague: ICC, 2016), para. 43, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf

85 Ibid., paras. 34-46. The criterion of «prosecution» means that the ICC considers it important to select crimes in such a way as to ensure a representative sample of the main types of victimization and groups affected by crimes in a given situation. This includes crimes that are often under-investigated: crimes against children, cultural, religious and historical sites, and humanitarian and peacekeeping personnel.

86 Ibid., paras. 47-55.

прыярытэзацыі і адборы справаў асабліва падкрэсліваецца, што яна распрацавана як кіраўніцтва для ажыццяўлення дыскрэцыі Пракурора выбіраць справы для расследавання. Бо такая дыскрэцыя павінна здзяйсняцца на аснове выразных, празрыстых крытэраў.⁸⁷

У беларускім кантэксце гэтыя крытэры набываюць асаблівае значэнне ў сувязі з маштабам і сістэматычным характарам парушэнняў правоў чалавека пасля 2020 года. Патэнцыйная колькасць эпизодаў, падазраваных асоб і пацярпелых аб'ектыўна робіць немагчымым адначасовае расследаванне ўсіх парушэнняў у аднолькавым аб'ёме. У гэтых умовах распрацоўка празрыстай і зразумелай стратэгіі адбору і прыярытэзацыі спраў становіцца не толькі арганізацыйнай неабходнасцю, але і важнай гарантыяй даверу да будучых механізмаў правасуддзя пераходнага перыяду.

Пры гэтым для Беларусі асабліва важна, каб крытэры адбору спраў не ўспрымаліся як інструмент палітычнай выбіральнасці або «правасуддзя пераможцаў». Менавіта таму ключавое значэнне набываюць празрыстасць крытэрыяў, апора на міжнародныя стандарты, рэпрэзентатыўнасць абвінавачанняў і ўдзел незалежнай прафесійнай супольнасці, праваабарончых арганізацый і прадстаўнікоў грамадзянскай супольнасці ў абмеркаванні падыходаў да фармавання стратэгіі крымінальнага пераследу.

Любая стратэгія прыярытэзацыі крымінальнага пераследу ў рамках пераходнага правасуддзя на ўнутрыдзяржаўным узроўні будзе мець на ўвазе, што нехта таксама будзе ажыццяўляць дыскрэцыю па адборы і прыярытэзацыі спраў. У сувязі з гэтым вельмі важна кіравацца існуючымі прынцыпамі, на аснове якіх павінен адбывацца гэты працэс і якія адначасова адлюстроўваюць фактары або праблемныя сферы, якія могуць абцяжарваць распрацоўку і рэалізацыю стратэгіі:

- Незалежнасць асоб, якія ажыццяўляюць крымінальны пераслед;⁸⁸
- Бесстароннасць асоб, якія ажыццяўляюць крымінальны пераслед, рэпрэзентатыўнасць прад'яўленых абвінавачанняў;

Часта пад гэтым разумеецца бесстароннасць і роўная прадстаўленасць абвінавачванняў у дачыненні да бакоў канфлікту, калі гаворка ідзе пра постканфліктную сітуацыю (як правіла, грамадзянскую вайну). Гэта не выпадак Беларусі, аднак асноўны пасыл у тым, што крымінальнае правасуддзе не павінна ператварацца ў змену роляў.⁸⁹

Нягледзячы на тое, што ў беларускай сітуацыі злачынствы, пра якія ідзе гаворка, учыняліся прадстаўнікамі аднаго боку — дзейнай улады — у гэтым канфлікце ўсё роўна два бакі, і прыналежнасць (ідэалагічная ці любая іншая) да тых, супраць каго былі накіраваныя дзеянні ўлады, не павінна негатыўна ўплываць на бесстароннасць і рэпрэзентацыю абвінавачанняў. Праблемы з рэпрэзентацыяй у нашым выпадку могуць выяўляцца, напрыклад, у канцэнтрацыі на нейкім асобным падраздзяленні, з якім у чалавека «асабістыя рахункі».

- Аб'ектыўнасць асоб, якія ажыццяўляюць крымінальны пераслед, рэпрэзентатыўнасць прад'яўленых абвінавачанняў.

У трактоўцы МУС гэты прынцып звязаны з наяўнасцю дастатковай інфармацыі і доказнай базы. Гэта значыць адбор спраў робіцца толькі калі можна зрабіць высновы на аснове аб'ектыўных дадзеных.⁹⁰

Спецдакладчык П. дэ Грэйф асабліва вылучае праблему падрыхтоўкі кадраў для працы з такімі справамі і практыку стварэння спецыяльных устаноў для працы з імі, бо праца з расследаваннямі

87 Ibid., paras. 1-3

88 It is important to take into account the full body of international standards concerning the independence of judges and prosecutors. See Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), International Standards on the Independence of Judges, Lawyers and Prosecutors, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-independence-of-judges-and-lawyers/international-standards>

89 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), paras. 80–87

90 International Criminal Court, Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation (The Hague: ICC, 2016), para. 21-23

масавых парушэнняў правоў чалавека патрабуе змены практыкі і метадаў расследавання.⁹¹

У беларускім кантэксце пытанне стварэння спецыялізаванай інстытуцыйнай інфраструктуры для працы з масавымі парушэннямі правоў чалавека ўжо знаходзіцца ў стадыі прапрацоўкі. Так, офіс Святланы Ціханоўскай сумесна з экспертамі, праваабаронцамі і гісторыкамі распрацаваў Канцэпцыю Інстытута нацыянальнай памяці Беларусі як незалежнага механізма, заснаванага на міжнародных стандартах і прынцыпе права на ісціну. Прадугледжваецца, што такі інстытут будзе займацца дакументаваннем рэпрэсій, захаваннем архіваў, аднаўленнем памяці аб пацярпелых і садзейнічаннем гарантыям непаўтору парушэнняў.

Важна і тое, што распрацоўка падобных механізмаў ажыццяўляецца сумесна з грамадзянскай супольнасцю і прафесійнай супольнасцю ўжо да пачатку палітычнага транзіту, што дазваляе загадзя фармаваць інстытуцыйную і экспертную аснову для будучых працэсаў пераходнага правасуддзя.

Яшчэ адным важным аспектам распрацоўкі стратэгіі прыярытэзацыі крымінальнага пераследу з’яўляецца ўдзел пацярпелых, які можа быць як прамым, напрыклад, кансультацыі, так і ўскосным, напрыклад, асвета, інфармаванне. Удзел пацярпелых у прынцыпе мяркуецца на ўсіх стадыях пераследу. Часткай праграмы пераходнага правасуддзя павінныя быць пэўныя механізмы такога ўдзелу.⁹²

Прадухіленне злоўжыванняў нормамі аб вызваленні ад адказнасці і змякчэнні пакарання

У рамках пераходнага правасуддзя ад дзяржаў чакаецца прыняцце неабходных мер, каб выключыць злоўжыванне юрыдычнымі нормамі аб вызваленні ад адказнасці і змякчэнні пакарання.

Амністыя

У сітуацыях грубых і сістэматычных парушэнняў правоў чалавека прыняцце законаў аб амністыі разглядаецца як негатыўная з’ява і як парушэнне правоў ахвяр.⁹³

Прынцып 24 Абноўленага збору прынцыпаў прысвечаны менавіта амністыі. Згодна з яго палажэннямі нават у сітуацыі, калі амністыя і іншыя меры ласкі⁹⁴ з’яўляюцца часткай стварэння ўмоў для мірнага пагаднення або нацыянальнага прымірэння, ёсць канкрэтныя абмежаванні. А менавіта:

- амністыя не можа прымяняцца да асоб, якія ўчынілі сур’ёзныя парушэнні міжнароднага права, да прыцягнення да адказнасці ў незалежнай працэдурі з захаваннем стандартаў справядлівага суда (у сваёй дзяржаве або за межамі нацыянальнай юрысдыкцыі). Гэта значыць стандарт забараняе прыняцце законаў аб амністыі да прыцягнення да адказнасці ў якасці «жэсту прымірэння»;
- амністыя і іншыя меры ласкі не павінны закранаць права ахвяр на кампенсацыю

91 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/27/56 (Geneva: United Nations, 2014), paras. 88–91

92 Ibid., paras. 92–98. Victim participation in transitional justice processes is addressed in a separate report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence. See United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/34/62 (Geneva: United Nations, 2016), <https://docs.un.org/en/A/HRC/34/62>; see also International Criminal Court, Office of the Prosecutor, Policy Paper on Victims’ Participation (The Hague: ICC, 2010), https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/otp/Policy_Paper_on_Victims_Participation_April_2010.pdf

93 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/48/60 (Geneva: United Nations, 2021), para. 54

94 The wording of the provision on amnesty uses the phrase «amnesty and other measures of clemency». The English term ‘clemency’ is a broader term that encompasses all forms of mitigation of punishment; it can be translated as leniency or mercy towards the offender.

ўрону і не могуць ушчамляць права на ўстанаўленне ісціны;

- паколькі амністыя можа разглядацца як прызнанне віны, яна не можа прымяняцца да асоб, якія пераследуюцца або асуджаныя за мірнае ажыццяўленне свабоды меркаванняў і іх выказвання. У такіх выпадках любыя рашэнні ў дачыненні да іх падлягаюць прызнанню несапраўднымі, а ўтрыманне пад вартай — неадкладнаму і безумоўнаму спыненню;
- любая асоба, якая падпадае пад амністыю і асуджаная за іншыя злачынствы (чым у папярэднім пункце), мае права адмовіцца ад яе і запатрабаваць новага судовага разбору, калі было парушана права на справядлівае судовае разбіральніцтва або калі асуджэнне грунтавалася на паказаннях, атрыманых у выніку бесчалавечнага абыходжання або катаванняў.

Апошнія два пункты ў нашым выпадку могуць датычыць сітуацый, калі новая ўлада захоча вызваліць усіх асобаў, якія ўтрымліваюцца ў месцах пазбаўлення волі па палітычных прычынах з дапамогай амністыі. Распрацаванай Офісам Святланы Ціханоўскай Канцэпцыяй кампенсацыі шкоды прадугледжваецца, што, калі ў пачатку транзітнага перыяду ў месцах несвабоды будуць знаходзіцца палітычныя зняволеныя, то іх вызваленне будзе прадугледжана не законам аб амністыі, а актам аб вызваленні, які ўступае ў сілу неадкладна. Усе справы, заснаваныя на палітычна матываваных абвінавачваннях, падлягаюць перагляду ў адпаведнасці са стандартам права на справядлівае судовае разбіральніцтва.⁹⁵

Нягледзячы на існуючы стандарт, практыка паказвае, што законы аб амністыі часта падаюцца як «неабходнае зло» для мэт прымірэння. Даследчыкі амністыі ў Сальвадоры кажуць аб тым, што амністыя, якая спрыяе беспакаранасці, прымянялася ў 272 працэсах пераходнага правасуддзя.⁹⁶

Сітуацыя Сальвадора паказальная ў гэтым плане, бо там, пачынаючы з пачатку 1990-х і да гэтага часу паміж палітычнымі сіламі, грамадзянскай супольнасцю і прававой сістэмай ідзе барацьба за і супраць амністыі. Першапачаткова там было рэалізавана два працэсы прымянення амністыі:

- першая была часткай мірнага працэсу і гарантаваная законам «Аб прымірэнні». Яна лічыцца несупярэчнай, бо давала магчымасць уехаць на тэрыторыю краіны баку, які стаяў у апазіцыі да ўрада, без рызыкі быць арыштаванымі і пры ўмове складання зброі, пацверджанай ААН. Такім чынам, амністыя была не безумоўная, накіраваная на дэмілітарызацыю і на абмежаванае кола асоб. Акрамя таго, закон выключаў з-пад яе дзеяння выпадкі, устаноўленыя Камісіяй па ўстанаўленні ісціны.
- другая амністыя лічыцца неканструктыўнай, бо закон аб ёй быў прыняты пад эгідай «трэба забыць мінулае дзеля ўмацавання міру» праз некалькі дзён пасля справаздачы Камісіі па ўсталяванні ісціны, якая ўказвала на сур'ёзныя парушэнні правоў чалавека з абодвух бакоў, канстатавала неабходнасць прыцягнення да адказнасці і рэкамендавала глыбокія інстытуцыйныя рэформы.⁹⁷

У якасці негатыўнага прыкладу «амністыі ў абмен на ...» Спецдакладчык Ф. Сальвіёлі адзначае прыклад Паўднёвай Афрыкі, якая па сутнасці абмяняла амністыю на ўстанаўленне ісціны. Камісія па ўстанаўленні ісціны і прымірэнні прадставіла мадэль умоўнай амністыі для тых, хто садзейнічаў устанаўленню ісціны. Такая мадэль не апраўдала сябе, бо ў працэсе ўстанаўлення ісціны не было дадзена ніякай істотнай інфармацыі і гэта негатыўна паўплывала на намер крымінальнага пераследу.

Аналагічныя мадэлі амністыі прымяняліся ў Кеніі, Ліберыі і Сьера-Леонэ. Законы аб амністыі, якія

95 Office of Sviatlana Tsikhanouskaya, Concept of the Compensation Mechanism for Victims of Political Repression in the Republic of Belarus (2023), https://tsikhanouskaya.org/kancepciya_kampensacii_ru.pdf

96 Nadine Ansoorg and Sabine Kurtenbach, «Promoting Peace and Impunity? Amnesty Laws after War in El Salvador and Beyond,» Journal of Global Security Studies 8, no. 2 (2023): 2, <https://academic.oup.com/jogss/article/8/2/ogad010/7189696>

97 Ibid., 8

перашкаджаюць эфектыўнаму прыцягненню да адказнасці прыняты таксама ў Аргенціне, Бразіліі, Дэмакратычнай Рэспубліцы Конга, Іспаніі, Сальвадоры, Сьера-Леонэ, Уругваі, Чылі, Угандзе і Лівіі.⁹⁸

Пазней у шэрагу краін законы аб амністыі былі адменены: у Аргенціне, Перу, Непале. Яны прызнаваліся неканстытуцыйнымі, якія супярэчылі праву ахвяр на пакрыццё ўрону.

Памілаванне, змякчэнне пакарання, альтэрнатыўныя пакаранні

Спецдакладчык Ф. Сальвіелі прыводзіць у прыклад розныя выпадкі змякчэння пакарання. У тым ліку памілаванне, памяшканне пад хатні арышт, умоўна-датэрміновае вызваленне, якія прымяняліся па розных прычынах, у тым ліку, з-за ўзросту злачынцы (Перу), па гуманітарных прычынах, звязаных з санітарным станам турмаў (Чылі, Сенегал).

У дадзеным выпадку Спецдакладчык адзначае, што важна прымяняць канкрэтныя крытэрыі, якім павінны адказваць рашэнні аб змякчэнні пакарання па гуманітарных прычынах,

Ёсць выпадкі, калі да асоб, вінаватых у сур'ёзных парушэннях правоў чалавека прымяняюць пакаранні, альтэрнатыўныя зняволенню. У тым ліку ў абмен на прызнанне віны, раскрыццё інфармацыі ці супрацоўніцтва са следствам (Ліберыя, Калумбія).⁹⁹

У цэлым, гэтак жа як і ў выпадку з «амністыяй у абмен на прымірэнне, устанаўленне ісціны», такі ж падыход выкарыстоўваецца і ў выпадку са змякчэннем пакарання.

У сувязі з гэтым важна адзначыць, што стандарт замацоўвае адносна раскрыцця меркаваным злачынцам інфармацыі і яго пакаяння. Гэта не можа вызваліць ад крымінальнай адказнасці, але можа служыць толькі падставай для змякчэння пакарання ў мэтах устанаўлення ісціны (прынцып 28 Абноўленага збору прынцыпаў).

Разам з тым Рымскі статут замацоўвае, напрыклад, наступны падыход да прымянення механізму змякчэння прысуду ў выпадках, калі асуджаны актыўна супрацоўнічае са следствам або дапамагае ў выкананні рашэнняў Суда: змякчэнне прысуду магчыма толькі пасля адбыцця асуджаным дзвюх трацін прызначанага тэрміну ў выпадку пакарання ў выглядзе пазбаўлення волі тэрмінам на 25 гадоў або пасля адбыцця 25 гадоў у выпадку пажыццёвага пазбаўлення волі (арт. 25).

Такім чынам, асноўны прынцып у тым, што асуджаны за сур'ёзныя парушэнні правоў чалавека мусіць адбыць пэўны тэрмін у зняволенні ў любым выпадку.

Тэрміны даўнасці

Па-першае, тэрміны даўніны ў прынцыпе не прымяняюцца да міжнародных злачынстваў у сферы правоў чалавека (у тым ліку да злачынстваў супраць чалавечнасці). Па-другое, тэрмін даўніны не лічыцца за перыяд і да таго часу, пакуль ахвяры не маглі выкарыстоўваць эфектыўныя сродкі прававой абароны. Па-трэцяе, калі тэрмін даўніны ўсё ж прымяняецца, яго прымяненне не можа перашкаджаць грамадзянскім іскам, пададзеным ахвярамі для атрымання кампенсацыі (прынцып 23 Абноўленага збору прынцыпаў).

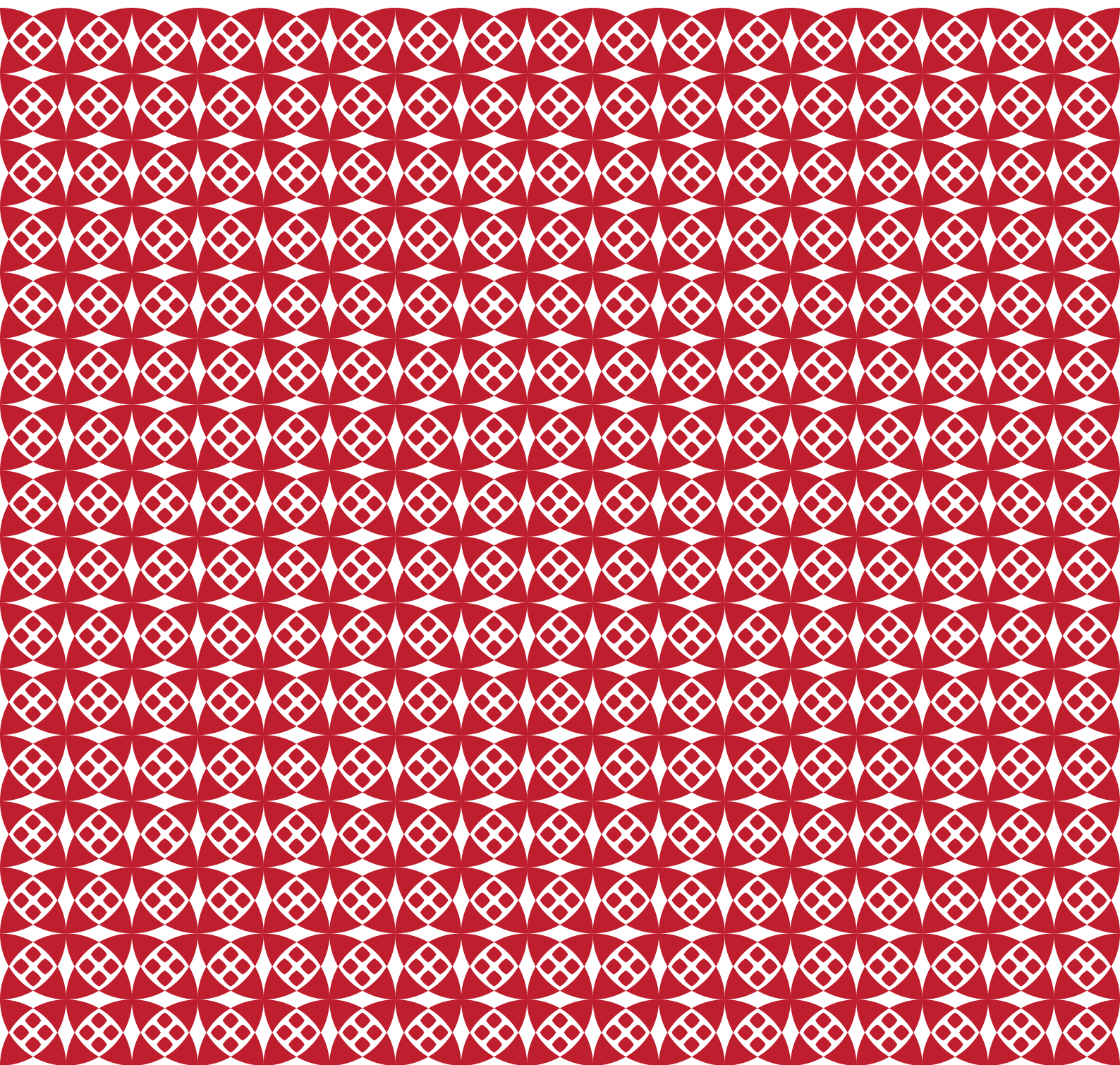
У беларускім кантэксце пытанні амністыі, памілавання, змякчэння пакарання і прымянення тэрмінаў даўніны непазбежна стануць часткай больш шырокай грамадскай і палітычнай дыскусіі аб мадэлі пераходнага правосуддзя. Міжнародны досвед паказвае, што ўніверсальных рашэнняў у гэтай сферы не існуе, а спробы дасягнуць хуткага прымірэння за кошт адмовы ад адказнасці часта прыводзяць да замацавання культуры беспакаранасці і падрываюць давер да новых дэмакратычных інстытутаў.

Таму для Беларусі прынцыпова важна, каб магчымыя механізмы вызвалення ад адказнасці, змякчэння пакарання або прымянення альтэрнатыўных мер выпрацоўваліся на аснове міжнародных

98 United Nations Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, A/HRC/48/60 (Geneva: United Nations, 2021), paras. 29–33

99 Ibid., paras. 42–44

стандартаў, з удзелам дэмакратычных сіл, грамадзянскай супольнасці, праваабарончай і прафесійнай юрыдычнай супольнасці. Такі падыход неабходны для пошуку балансу паміж задачамі справядлівасці, грамадскага прымірэння, устанаўлення ісціны і гарантыямі непаўтарэння парушэнняў у будучыні.

Міжнародны кампанент у механізмах пераходнага правосуддзя: перавагі, абмежаванні і перспектывы прымянення

Пытанне ўключэння міжнароднага кампанента ў працэс прыцягнення да адказнасці ў межах пераходнага правосуддзя часам мае дыскусійны характар. Акрамя таго, паспяховасць гэтага трэка залежыць ад мноства суб'ектыўных і аб'ектыўных фактараў, якія новая ўлада ў стане кантраляваць нашмат у меншай ступені, чым тое, што адбываецца ўнутры дзяржавы пад яе кіраваннем.

Як ужо адзначалася вышэй, асноўная логіка стандарту ў тым, што любыя міжнародныя механізмы маюць камплементарны характар у адносінах да ўнутрыдзяржаўных і важны ў выпадках, калі дзяржава не можа ці не хоча паўнацэнна рэалізоўваць працэсы прыцягнення да адказнасці. На практыцы ў большасці выпадкаў у межах пераходнага правосуддзя дзяржава абыходзіцца толькі працэсамі на нацыянальным узроўні.

Пад міжнародным кампанентам у дадзеным кантэксце маецца на ўвазе альбо Міжнародны крымінальны суд, альбо стварэнне спецыяльнага міжнароднага ці гібрыднага трыбунала ad hoc. На дату публікацыі ў беларускай сітуацыі аб міжнародным трыбунале¹⁰⁰ наўрад ці можна разважаць з прычыны недастатковасці маштабу парушэнняў і ступені сур'ёзнасці сітуацыі ў параўнанні з тымі, у якіх такія ствараліся. Таму ў выпадку трыбунала патэнцыйна магчымым варыянтам з'яўляецца толькі гібрыдны (змяшаны) трыбунал.

Разам з тым, ацэнка неабходнасці і рэалістычнасці міжнароднага кампанента напрамую залежыць ад далейшага развіцця сітуацыі ў краіне і рэгіёне. Істотнае пашырэнне маштабу парушэнняў або ўчыненне новых міжнародных злачынстваў могуць істотна змяніць як міжнародна-прававую ацэнку сітуацыі, так і падыходы да магчымых механізмаў прыцягнення да адказнасці.

Уключэнне міжнароднага кампанента мае як перавагі, так і недахопы. Да асноўных пераваг можна аднесці:

- Больш якаснае правосуддзе. У сітуацыі аслабленых інстытутаў, недахопу рэсурсаў, у тым ліку спецыяльна падрыхтаваны персанал для расследавання міжнародных злачынстваў, і недаверу да айчынай судовай сістэме пасля падзення аўтарытарнага рэжыму, працэдуры ў міжнародных або гібрыдных фарматах з удзелам міжнароднага персаналу могуць быць больш эфектыўнымі. Як з пункту гледжання наяўнага вопыту і практыкі, так і з пункту гледжання даверу з боку грамадства.
- Развіццё нацыянальнай прававой сістэмы і атрыманне досведу мясцовымі юрыстамі і юрысткамі. Любы міжнародны кампанент (МУС або трыбунал) у працэсе прыцягнення да адказнасці робіць вялікі ўклад у развіццё і ўмацаванне нацыянальнай сістэмы крымінальнага правосуддзя, практыкі і дактрыны. У выпадку з гібрыдным трыбуналам, які ўбудоўваецца ў нацыянальную судовую сістэму, выкарыстанне такога механізму яшчэ больш будзе садзейнічаць умацаванню і рэфармаванню беларускай сістэмы крымінальнага правосуддзя і прававой сістэмы ў цэлым,

100 Following the example of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda.

уключаючы і атрыманне важнага вопыту беларускімі спецыялістамі і спецыялісткамі.

- Паказальная адказнасць вышэйшых службовых асоб. Міжнароднае правасуддзе робіць больш «паказальным» прыцягненне да адказнасці вышэйшых службовых асоб. Тых, хто адказны за саму палітыку, з-за якой адбыліся злачынствы, тых, хто кіраваў сістэмай гэтых злачынстваў. У вачах ахвяр і грамадства гэта можа больш наглядна дэманстраваць дасягненне справядлівасці: «і на іх знайшлася ўправа». У той час як на нацыянальным узроўні, у залежнасці ад мадальнасці транзіту, прыцягнуць да адказнасці такіх асоб можа быць дастаткова складана. Іх адказнасць надзвычай важная для зацвярджэння прынцыпу роўнасці ўсіх перад законам і ўмацавання веры ў вяршэнства права.
- Дадатковы імпульс да трансфармацыі грамадства. Уцягванне механізмаў міжнароднага правасуддзя асабліва падкрэслівае сур'ёзнасць сітуацыі ў канкрэтнай краіне на міжнародным, прынамсі рэгіянальным, узроўні. Гэта можа надаць дадатковы імпульс працэсам пераходнага правасуддзя, уплываючы на грамадскія трансфармацыі. Уключаючы ўплыў на запуск на дзяржаўным узроўні механізмаў асуджэння ідэй, якія паслужылі першапрычынай учыненых злачынстваў. У нашым выпадку гэта асабліва актуальна ў сувязі з тым, што ідэалогія бальшавізму пасля развалу СССР не падвяргалася сістэмнаму асуджэнню на дзяржаўным узроўні.

Разам з тым, ёсць і відавочнае праблемнае поле:

- Магчымасці стварэння і падтрыманні працы. Ініцыяванне працэсу, адвакацыя стварэння (у выпадку гібрыднага трыбунала) і падтрыманне працы такіх судовых механізмаў патрабуюць вельмі вялікіх рэсурсаў: як матэрыяльных (асабліва ў выпадку з трыбуналамі ad hoc),¹⁰¹ так і палітычных (палітычная воля).
- Час. Працэсы ў міжнародных і гібрыдных трыбуналах вельмі доўгія, у тым ліку з-за абцяжаранасці неабходнасцю перакладаў, што таксама патрабуе і вялікіх сродкаў.
- Абмежаваную колькасць абвінавачаных. Максімальная колькасць абвінавачаных у міжнародных трыбуналах (па Югаславіі і Руандзе) — 161 і 93 адпаведна; у гібрыдных трыбуналах у залежнасці ад мандата — у сярэднім ад 3-5 да некалькіх дзясяткаў чалавек. У МУС у сярэднім 3-6 абвінавачаных у рамках адной краінавай сітуацыі, максімальная колькасць абвінавачаных з адной краіны па стане на 30 снежня 2025 года — 14 чалавек (па сітуацыі ў Лівіі).
- Адсутнасць «Justice ownership». Адваротным бокам апісаных вышэй станоўчых сацыяльных эфектаў міжнароднага правасуддзя з'яўляецца тое, што працэсы адбываюцца «дзесьці далёка» і грамадства можа іх не апрапрыяваць, не лічыць чымсьці, што адбываецца з іх удзелам і для іх (людзей). Гэта ў асноўным датычыцца МУС, бо працэсы ў гібрыдным трыбунале ў большасці выпадкаў адбываюцца ў краіне. Аднак і ў такім выпадку ўдзел міжнароднага персаналу мае як плюсы, так і мінусы, бо можа, у залежнасці ад абставін, выклікаць як давер грамадства, так і недавер.

101 International tribunals are naturally more expensive than hybrid mechanisms. However, even in the case of hybrid tribunals, depending on the model, annual budgets may range from hundreds of thousands to tens of millions of euros. See International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), *The Cost of Justice*, <https://www.icty.org/en/about/tribunal/the-cost-of-justice>; David Wippman, «The Costs of International Justice» (2006), https://www.researchgate.net/publication/297303545_The_Costs_of_International_Justice; Rupert Skilbeck, «Funding Justice: The Price of War Crimes Trials» (2008), <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1028&context=hrbrief>

Гібрыдны (змяшаны) трыбунал ad hoc для Беларусі

З аднаго боку, у адрозненне ад МУС, які ўжо створаны і дзейнічае, гібрыдны трыбунал ad hoc для Беларусі неабходна ствараць з нуля. Як адзначалася вышэй, для гэтага патрабуецца шмат намаганняў і, самае галоўнае, палітычнай волі. З іншага боку, гібрыдны трыбунал з'яўляецца добрым рашэннем, якое выконвае максімальна магчымы баланс паміж плюсамі і мінусамі ўцягвання міжнародных механізмаў: у частцы якасці правасуддзя, колькасці абвінавачаных, укладу ва ўмацаванне нацыянальнай судовай і прававой сістэмы, «блізкасці» да грамадства.

Нават пры паспяховым стварэнні такога трыбунала, асноўная маса абвінавачаных усё роўна будзе судзімая ў стандартных працэсах у нацыянальных судах, аднак працэсы па некалькіх дзясятках вышэйшых службовых асоб і кіраўнікоў рознага ўзроўню, так званыя high-profile cases, гэта значыць асабліва значныя, рэзанансныя справы, было б карысна правесці ў рамках інтэрнацыяналізаваных працэсаў у беларускіх судах.

Гібрыдныя трыбуналы ствараюцца або на аснове пагаднення ААН і дзяржавы, якая прымае¹⁰², або на аснове пагаднення дзяржавы і рэгіянальнай арганізацыі (ЕС¹⁰³ або Рады Еўропы¹⁰⁴). Прававая падстава іх установы звычайна адлюстроўвае гістарычны і палітычны кантэкст, у якім яны ствараюцца.¹⁰⁵ Яны існуюць у розных мадэлях з рознымі мандатамі. Лінейка варыяцый дастаткова шырокая і гнуткая: ад класічных трыбуналаў тыпу Спецыяльнага суда для Сьера-Ліёне, створанага ў выглядзе асобнай інстытуцыі, да інтэрнацыяналізацыі мясцовых судовоў праз стварэнне спецыяльных структурных адзінак. Апошні варыянт патрабуе значна менш сродкаў і з'яўляецца больш гнуткім.

Адным з добрых прыкладаў інкарпарацыі ў нацыянальную судовую сістэму з'яўляецца Палата па ваенных злачынствах у Вярхоўным Судзе Босніі і Герцагавіны. Яна была створана ў 2005 годзе, каб разгрузіць МТБЮ, які ўжо збіраўся згортаць сваю дзейнасць, і ўзяць на сябе разгляд вялікай колькасці спраў абвінавачаных сярэдняга і ніжняга ўзроўню. Пры гэтым паступова міжнародны персанал, які дапамог палепшыць якасць працэдур, перастаў там задзейнічацца, і яе міжнародны характар быў скасаваны.¹⁰⁶ Калі разглядаць варыянт гібрыднага трыбунала, то, зыходзячы з сукупнасці фактараў, падобная мадэль была б цалкам рэлевантнай для Беларусі (толькі для злачынстваў супраць чалавечнасці).

Асноўны прынцып інтэрнацыяналізацыі нацыянальных судовоў заключаецца ў тым, што міжнародны і нацыянальны персанал (суддзі, пракуроры і іншы персанал) дапаўняюць адзін аднаго. Мадэлі ўдзелу міжнароднага персаналу ў такіх трыбуналах таксама вельмі варыятыўныя.¹⁰⁷

У нядаўніх справах па адказнасці як ІАПВ,¹⁰⁸ так і Групы экспертаў ААН па Беларусі¹⁰⁹

102 The Special Court for Sierra Leone, the Special Tribunal for Lebanon, the Special Criminal Court in South Africa, the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, the Special Panels for Serious Crimes in East Timor, and the War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina

103 Special Chambers for Kosovo

104 Special Tribunal on the Crime of Aggression against Ukraine

105 Cesare P. R. Romano, «Mixed Criminal Tribunals,» Max Planck Encyclopedia of Public International Law, para. 17, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e173>

106 Bogdan Ivanišević, The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court (New York: International Center for Transitional Justice, 2008), <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Domestic-Court-2008-English.pdf>

107 Cesare P. R. Romano, «Mixed Criminal Tribunals,» Max Planck Encyclopedia of Public International Law, paras. 54–55, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e173>

108 International Accountability Platform for Belarus (IAPB), Paths to Accountability for Belarus (The Hague: IAPB, 2025), 118–121, https://iapbelarus.org/app/uploads/2025/10/Paths-for-Accountability_EN.pdf

109 United Nations Human Rights Council, Situation of Human Rights in Belarus, A/HRC/60/CRP.1 (Geneva: United Nations, 2025), paras. 65–67

згадваецца варыянт стварэння трыбунала, аднак, па-першае, не праводзіцца дыферэнцыяцыя паміж міжнародным і гібрыдным фарматам, а, па-другое, разглядаецца перспектыва сённяшняга дня, а не пастранзітнага перыяду. У выніку робіцца выснова аб бесперспектыўнасці такой мадэлі, што відавочна і выглядае паспешным.

У грамадскіх дыскусіях перыядычна выказваюцца прапановы аб магчымасці стварэння спецыяльнага міжнароднага або гібрыднага трыбунала для Беларусі за межамі краіны, у тым ліку на падставе пагадненняў паміж зацікаўленымі дзяржавамі. Разам з тым, у дачыненні да беларускага кантэксту ўяўляецца важным зыходзіць з таго, што асноўнай і найбольш легітымнай прасторай для рэалізацыі механізмаў правасуддзя пераходнага перыяду павінна заставацца сама Беларусь і яе нацыянальная сістэма правасуддзя, рэфармаваная ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі.

Пры гэтым абмеркаванні магчымага міжнароднага кампанента патрабуе максімальна ўзважанага і прафесійнага падыходу, які ўлічвае як палітыка-прававыя рэаліі, так і існуючыя міжнародныя механізмы і практыкі. Вопыт стварэння розных міжнародных і гібрыдных трыбуналаў, у тым ліку нядаўні працэс фарміравання Спецыяльнага трыбунала па злачынстве агрэсіі супраць Украіны, паказвае, што міжнародная супольнасць валодае значнай гнуткасцю ў выбары мадэляў адказнасці пры наяўнасці адпаведнай палітычнай волі і прававых падстаў. Разам з тым, у беларускай сітуацыі важна пазбягаць як заўчасных чаканняў, так і спрошчаных уяўленняў аб магчымасці стварэння падобных механізмаў па-за кантэкстам больш шырокага працэсу палітычнага транзіту і інстытуцыйных пераўтварэнняў унутры краіны.

Міжнародны крымінальны суд

Гаворачы аб МУС і яго суаднесенні з іншымі механізмамі (з нацыянальнымі судамі і магчымым гібрыдным трыбуналам), важна памятаць аб наступных прынцыпах:

- *Ne bis in idem*: ніхто не можа быць судзімы двойчы за адно і тое ж злачынства. Гэта значыць адна і тая ж асоба не можа паралельна быць у працэсе і ў МУС, і ў якім-небудзь іншым судзе, калі гаворка ідзе пра адны і тыя ж абвінавачванні.
- Камплементарнасць юрысдыкцыі: МУС дапаўняе нацыянальныя суды, а не замяняе іх. Калі дзяржава паказвае, што здольна і хоча добрасумленна расследаваць справу, і яе нацыянальная судовая сістэма знаходзіцца ў належным стане, МУС прызнае справу непрымальнай і не ажыццяўляе сваю юрысдыкцыю.
- Канкуруючая (з элементам пераважання) юрысдыкцыя гібрыднага трыбунала. Так як гібрыдныя трыбуналы *ad hoc* спецыяльна ствараюцца для канкрэтнай сітуацыі, абмежаванай па часе, тэрыторыі, коле асоб і канкрэтным злачынствам, то яны, як правіла, маюць прыярытэтнае права расследавання справы, якая падпадае пад іх юрысдыкцыю.

У кантэксце беларускай сітуацыі прынцып камплементарнасці юрысдыкцыі МУС мае асаблівае практычнае значэнне. Калі па выніках адкрытага расследавання ў МУС па сітуацыі Літва/Беларусь Палата папярэдняй вытворчасці прыме рашэнне аб выдачы ордэра(аў) на арышт асобных беларускіх службовых асоб, то пры змене палітычнай сітуацыі і пераходзе кантролю над дзяржаўнымі інстытутамі да новых дэмакратычных уладаў узнікне прынцыповае пытанне аб далейшай мадэлі прыцягнення да адказнасці.

У такой сітуацыі тэарэтычна магчымыя два асноўныя сцэнары: перадача падазронах у Міжнародны крымінальны суд або правядзенне эфектыўнага расследавання і судовага разбору на нацыянальным узроўні, у тым ліку з магчымым міжнародным кампанентам або элементамі інтэрнацыяналізаванага правасуддзя.

Важна разумець, што ў адпаведнасці з прынцыпам камплементарнасці МУС не падмяняе

нацыянальную сістэму правасуддзя, а дзейнічае толькі тады, калі дзяржава не жадае ці не здольна добрасумленна ажыццяўляць расследаванне і крымінальны пераслед. Адпаведна, калі Беларусь пасля транзіту зможа прадэманстраваць наяўнасць незалежнага і эфектыўнага механізма расследавання міжнародных злачынстваў, гэта можа стаць падставай для прызнання адпаведных справаў непрымальнымі для далейшага разгляду ў МУС.

Пры гэтым неабходна ўлічваць спецыфіку сітуацыі, перададзенай Літвой у МУС. Яна тычыцца не ўсіх злачынстваў, учыненых на тэрыторыі Беларусі пасля 2020 года, а толькі тых эпізодаў, у дачыненні да якіх Суд патэнцыйна можа ўстанавіць юрысдыкцыю праз тэрытарыяльную сувязь з Літвой. Размова перш за ўсё ідзе аб злачынствах, частка аб'ектыўнага боку якіх закранала тэрыторыю дзяржавы — удзельніцы Рымскага статута. У гэтым сэнсе нацыянальны працэс патэнцыйна здольны забяспечыць значна шырэйшы і комплексны ахоп парушэнняў без абмежаванняў, звязаных з юрысдыкцыйнымі рамкамі МУС.

У той самы час дэмакратычныя сілы Беларусі паслядоўна падтрымліваюць міжнародныя механізмы адказнасці і разглядаюць супрацоўніцтва з МУС як важны інструмент барацьбы з беспакаранасцю. У выпадку палітычнага транзіту новы дэмакратычны ўрад Беларусі тэарэтычна зможа прызнаць юрысдыкцыю МУС ad hoc¹¹⁰ праз спецыяльную заяву ў дачыненні да злачынстваў, учыненых на тэрыторыі Беларусі ў сувязі з падзеямі 2020 года і наступным перыядам рэпрэсій.

Аднак неабходна ўлічваць, што нават у такім выпадку працэдура папярэдняга вывучэння сітуацыі, прыняцця рашэння аб адкрыцці расследавання і наступнага разгляду пытання аб выдачы ордэраў на арышт можа заняць значны час. Таму пры наяўнасці рэальнай магчымасці стварэння незалежнага, прафесійнага і які адпавядае міжнародным стандартам нацыянальнага механізму правасуддзя ўзнікае пытанне практычнай мэтазгоднасці перадачы асноўнай часткі працэсаў на міжнародны ўзровень, асабліва ў выпадку стварэння гібрыдных механізмаў унутры самой Беларусі.

Разам з тым, калі эфектыўнае і незалежнае расследаванне на нацыянальным узроўні акажацца немагчымым, міжнародны кампанент, уключаючы механізмы МУС, можа стаць важнай гарантыяй забеспячэння права ахвяр на правасуддзе і пераадолення беспакаранасці. Менавіта таму ўжо сёння мае значэнне падрыхтоўка прававых, інстытуцыйных і экспертных асноў для будучых працэсаў пераходнага правасуддзя ў Беларусі.

110 For example, as Ukraine did in 2014, without being a State Party to the Rome Statute, to extend the jurisdiction of the ICC to crimes committed on Ukrainian territory between November 2013 and February 2014. In 2015, this acceptance of jurisdiction was extended indefinitely: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

Заклучэнне і асноўныя высновы

- 01 Прыцягненне да адказнасці за грубыя і сістэматычныя парушэнні правоў чалавека, здзейсненыя ў Беларусі пасля прэзідэнцкіх выбараў 2020 года, павінна разглядацца як частка комплекснага працэсу пераходнага правасуддзя, які ўключае таксама ўсталяванне ісціны, пакрыццё шкоды ахвярам, інстытуцыйныя рэформы і гарантыі непаўтору.
- 02 Асноўная адказнасць за арганізацыю эфектыўнага крымінальнага пераследу ляжыць на нацыянальнай сістэме правасуддзя дэмакратычнай Беларусі. Міжнародныя механізмы павінны (могуць) разглядацца як дадатковыя і дапаможныя ў адносінах да нацыянальных працэсаў.
- 03 Ва ўмовах вялікай колькасці эпизодаў парушэнняў, падазраваных асоб і пацярпелых Беларусі спатрэбіцца распрацоўка празрыстай стратэгіі прыярытызацыі крымінальнага пераследу, заснаванай на міжнародных стандартах, аб'ектыўных крытэрыях і прынцыпах незалежнасці і бесстароннасці.
- 04 Міжнародныя механізмы, уключаючы Міжнародны крымінальны суд і ўніверсальную юрысдыкцыю, ужо сёння адыгрываюць важную ролю ў барацьбе з беспакаранасцю, захаванні доказаў і падтрыманні міжнароднай увагі да беларускай сітуацыі. Разам з тым яны не здольны замяніць паўнацэнныя працэсы адказнасці на нацыянальным узроўні.
- 05 У выпадку дэмакратычнага транзіту найбольш рэалістычнай і эфектыўнай мадэллю міжнароднага кампанента для Беларусі можа стаць правядзенне інтэрнацыяналізаваных працэсаў у нацыянальных судах з удзелам міжнародных суддзяў, пракурораў і экспертаў па асобных найбольш складаных і рэзанансных справах.
- 06 Падрыхтоўка да будучых працэсаў пераходнага правасуддзя павінна пачынацца ўжо зараз. Яна ўключае падтрымку дакументавання парушэнняў, захаванне доказаў, развіццё экспертнага патэнцыялу беларускіх юрыстаў і юрыстак, падрыхтоўку інстытуцыйных рашэнняў і ўмацаванне супрацоўніцтва з міжнароднымі партнёрамі.
- 07 Асаблівае значэнне мае захаванне і падтрымка існуючых міжнародных механізмаў па Беларусі, у тым ліку мандат Групы незалежных экспертаў ААН па Беларусі і дзейнасць Міжнароднай платформы па прыцягненні вінаватых да адказнасці.
- 08 Будучыя рашэнні па пытаннях амністыі, змякчэння пакарання, люстрацыі і іншых механізмаў пераходнага перыяду павінны прымацца выключна ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі правоў чалавека і пераходнага правасуддзя, з улікам правоў ахвяр і недапушчальнасці замацавання беспакаранасці.
- 09 Для дэмакратычных сіл Беларусі пытанні пераходнага правасуддзя і адказнасці з'яўляюцца не толькі юрыдычнай, але і стратэгічнай палітычнай задачай, якая непасрэдна звязана з аднаўленнем даверу да дзяржаўных інстытутаў, вяршэнства права і ўстойлівасці будучага дэмакратычнага развіцця краіны.
- 10 Эфектыўнае і справядлівае прыцягненне да адказнасці павінна стаць адной з падставаў будучай дэмакратычнай Беларусі і важным элементам фармавання грамадскага кансенсусу аб недапушчальнасці палітычных рэпрэсій, гвалту і беспакаранасці.

